

DE RODDELFABRIEK. NIEUW MATERIAAL IN HET ARCHIEF VAN DE POOLSE COMMUNISTISCHE VEILIGHEIDSDIENSTEN

- Idesbald Goddeeris -

Spionnen vormen een van de meest tot de verbeelding sprekende actoren van de Koude Oorlog. Historisch onderzoek naar hun activiteiten en impact is echter niet vanzelfsprekend. Sommige regimes – bijvoorbeeld dat van de DDR – hebben heel wat dossiers vernietigd na de val van de muur, en andere landen – waaronder ook België – aarzelen om onbeperkt toegang te verlenen tot de archieven van hun staatsveiligheid. Polen vormt een gelukkige uitzondering. Het beschikt over tientallen kilometers aan bronnenmateriaal van het inlichtingenapparaat dat al sinds het begin van deze eeuw opengesteld is. In 2004 bracht ik voor het eerst een bezoek aan het *Instytut Pamięci Narodowej* (Instituut voor Nationale Herinnering), de overheidsinstelling in Polen die instaat voor het historisch onderzoek en de publiekswerking over “de misdaden tegen de Poolse natie” tussen 1917 (aanvankelijk 1939) en 1989,¹ en in 2013 verscheen een Nederlandstalige monografie met mijn eerste resultaten.² Sindsdien heb ik nog stukken gepubliceerd op basis van bijkomend onderzoek op het IPN en in de archieven van de Poolse ministeries van Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel, onder meer over de identiteit en rol van Poolse diplomaten in het inlichtingenwerk en over de activiteiten van de liberale politicus Roger Motz.³ Toen ik in het kader van een nieuw onderzoeksproject werd uitgenodigd om mijn monografie naar het Pools te vertalen, heb ik opnieuw onderzoek verricht. De belangrijkste bevindingen daarvan zijn verwerkt in *Fabryka plotek* (“De roddelfabriek”) en worden in dit artikel gepresenteerd voor het Belgisch publiek.⁴

I. Inleiding

Uiteraard heeft het onderzoek niet stilgestaan in de tien jaar sinds de publicatie van *Spioneren voor het communisme*. In Polen zijn lijvige werken verschenen, onder meer over het civiele veiligheidsapparaat tussen 1945 en 1961 en over de Poolse inlichtingendiensten en het Vaticaan tussen 1962 en 1978, die beide heel wat referenties aan België bevatten.⁵ In België schreef Kenneth Lasoen een nieuwe synthese over de geschiedenis van de Belgische staatsveiligheid en herwerkte Marie Bouvry haar masterproef over de Stasi en België (UCL, 2019) tot een artikel.⁶ In andere landen kwamen er nog meer interessante studies, zoals over de Nederlandse BVD (Binnenlandse Veiligheidsdienst) en Polen, op basis van zowel Nederlandse als Poolse archieven.⁷

Nog veel talrijker zijn de nieuwe bronnen die sinds 2013 toegankelijk zijn gemaakt door de voortdurende uitbreiding van de inventaris van het IPN. In september 2006 gaf het trefwoord “Belgia” minder dan 200 hits op, in oktober 2016 waren er dat al 794, en toen ik de catalogoog in de leeszaal nakeek op 12 augustus 2021, bleek die al 2106 dossiers over België te bevatten (veel meer dan de 116 hits die “Belgia” in diezelfde maand ople-

verde in de online catalogus). Deze enorme toename heeft verschillende verklaringen. Ten eerste zijn er honderden nieuwe gerechtelijke akten, zowel over strafzaken als in verband met paspoorten van Polen die in België zijn geboren of naar België wilden reizen. Ten tweede is nu ook het volledig archief van de militaire inlichtingendienst geïnventariseerd. Ten derde geeft de catalogoog steeds meer details, en komt België meer voor in beschrijvingen van bepaalde dossiers, zowel van operaties en andere activiteiten als van medewerkers (bijvoorbeeld in meer dan 150 dossiers van officieren en contactpersonen).

Op basis van deze nieuwe inventaris heb ik 26 nieuwe dossiers opgevraagd. Sommige daarvan gaan over één persoon en werden geselecteerd omdat ik die ken als voorman in de Poolse diaspora of publiek figuur in de Belgische samenleving. Andere zijn van algemenere aard. Bijzonder interessant zijn bijvoorbeeld de acht vaak meerdelige dossiers van de Brusselse *rezydentura*, zoals de leiding van een buitenlandse cel van de inlichtingendiensten – meestal gelokaliseerd in een diplomatieke post – genoemd werd in het Poolse jargon. Deze dossiers bevatten uiteenlopend materiaal over het knooppunt van de Poolse spionageactiviteiten in de Belgische hoofdstad.⁸

1. IDESBALD GODDEERIS, “History Riding on the Waves of Government Coalitions: the First Fifteen Years of the Institute of National Remembrance in Poland (2001-2016)”, in BERBER BEVERNAGE & NICO WOUTERS (eds.), *The Palgrave Handbook of State-Sponsored History after 1945*, London, 2018, 255-269.

2. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme: Belgische prominenten en Poolse geheim agenten*, Leuven, 2013.

3. IDESBALD GODDEERIS, “Secretive Spies or Ordinary Clerks? Polish Communist Intelligence Services in Brussels, 1975-89”, *Dutch Crossing*, 39/3, 2015, 246-260; IDESBALD GODDEERIS, “Code Names Szejka and Szeryf: the Collaboration of the Belgian Minister Roger Motz with the Polish Secret Services at the Background of Belgian-Polish Economic Relations in the Early Cold War”, in PRZEMYSŁAW SZCZUR (ed.), *La Pologne des Belges. Évolution d'un regard (XXe-XXIe siècles)*, Kraków, 2021, 237-269.

4. IDESBALD GODDEERIS, *Fabryka Plotek. Wywiad PRL a Belgia*, Kraków, 2023. Het project werd gefinancierd door het Narodowe Centrum Nauki (2018/30/M/HS3/00153).

5. WŁADYSŁAW BULHAK, *Wywiad PRL a Watykan 1962-1978*, Warszawa, 2019; WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945-1961*, Warszawa, 2017.

6. KENNETH LASOEN, *Geheim België. De geschiedenis van de inlichtingendiensten 1830-2020*, Tiel, 2020; MARIE BOUVRY, « Des espions de la Stasi en Belgique? Méthodes et enjeux du service de renseignement est-allemand en Belgique, de l'arrivée du siège de l'OTAN à la chute du Mur de Berlin (1967-1989) », *Cahiers d'études du renseignement*, 9, 2022.

7. CEES WIEBES & PRZEMYSŁAW GASZTOLD, “Polish Intelligence in the Netherlands and Dutch Counter-Intelligence, 1947-1962”, *The International Journal of Intelligence, Security and Public Affairs*, 2020, 22.

8. Een uitgebreidere bespreking van de nieuwe dossiers en de representativiteit van mijn selectie: IDESBALD GODDEERIS, *Fabryka plotek*, 51-53. Omwille van plaatsgebrek bespreek in dit artikel niet alle dossiers. Het Poolse boek bevat bijvoorbeeld ook nog informatie over onder meer Benjamin Van Waeyenberghe (die de Poolse inlichtingendiensten in de jaren 1980 wilden benaderen), de familie Pszeniczko (die gereageerd had op mijn Nederlandstalig boek) en Władysława Majewska (een centrale figuur in de Poolse gemeenschap in Antwerpen, die helemaal gescreut werd binnen het onderzoek naar de familie Pszeniczko).

Dit artikel gaat na of deze nieuwe bronnen mijn bevindingen uit 2013 bevestigen dan wel weerleggen of nuanceren. *Spioneren tot het communisme* bracht een heel ander beeld dan de geromantiseerde verhalen van spionage, en stelde vooral veel geklungel vast bij de Poolse inlichtingendiensten: spelfouten en feitelijke onwaarheden, waardeloze informatienetwerken, mislukte rekruteringen, aangedikte rapporten en onwetendheid over heel wat zaken. Deze vaststellingen staan haaks op de conclusies van andere auteurs. In Polen wordt het communistische veiligheidsapparaat voorgesteld als een instelling die alomtegenwoordig was in de samenleving, en ook in andere landen worden inlichtingendiensten veelal als efficiënt ingeschat. Wat betreft de Belgische staatsveiligheid erkent Kenneth Lasoen weliswaar “hun slechte imago en hun gebrekkige organisatie en werking”, maar legt hij vooral de nadruk op “de inspanningen die ze leverden om het land veilig te houden. De focus op de misstappen van enkelingen en de fouten van het management deed ook vergeten dat de stille meerderheid van het personeel zijn werk uitvoerde naar best vermogen, in moeilijke omstandigheden.”⁹ Cees Wiebes gaat nog verder en benadrukt dat “The Netherlands had a very well-organized police system” en dat “The BVD was almost completely informed about the activities of the Polish intelligence officials in The Hague since 1947.”¹⁰

Uiteraard kunnen er verschillen zijn tussen Oost-Europese en westerse veiligheidsdiensten, of tussen de Oost-Europese onderling.¹¹ Bovendien nam Polen een bijzondere positie in binnen het Oostblok: na 1956 was het communistische regime er veel minder rigide dan in de andere satellietstaten van de Sovjet-Unie, en de vrijheid die tijdens de Poolse crisis van 1980-1981 werd geproefd kon niet meer ongedaan gemaakt worden door de staat van beleg in de jaren nadien.¹²

Toch kan onderzoek naar de Poolse inlichtingendiensten licht werpen op onze kennis over spionage tijdens de Koude Oorlog. Het stelt de klassieke beelden hierover in vraag en wijst op de noodzaak om ook in andere landen, waaronder België, grondig archiefonderzoek op te starten.

Concreet bestudeert dit artikel de werking van de Poolse veiligheidsdiensten in België: het verloop en de dekmantels van de inlichtingofficiëren, de methoden die zij hanteerden, en de aard van de informatie waarin zij geïnteresseerd waren. Het doet dat op basis van 26 nieuw geraadpleegde dossiers, en legt vooral nadruk op bevindingen die nog niet aan bod waren gekomen in *Spioneren voor het communisme*. Het artikel bestaat uit twee delen. Eerst bespreken we tien individuele dossiers en staan we vooral stil bij de grote verscheidenheid aan geheim agenten, hun motieven om met het communistische veiligheidsapparaat samen te werken en de manieren waarop zij gerekruteerd werden en contact onderhielden met de inlichtingofficiëren in België. Vervolgens reconstrueren we de Poolse spionagecellen in België en bestuderen we de analyses die de centrale in Warschau zelf maakt. We maken zo kennis met de interne structuren van het Poolse veiligheidsapparaat – bv. de verschillende departementen die belangstelling hadden voor België – en de beoordelingen van de in België verzamelde inlichtingen. Deze zelfevaluaties bieden een meer systematische kijk op de Brusselse *rezydentura*, en overstijgen zo de vraag naar representativiteit die de selectie van individuele dossiers automatisch oproept (en nooit definitief beantwoord kan worden).

Om deze inleiding te besluiten nog iets over de benaming van het apparaat. Voor enkele Oost-Europese landen ligt dat eenvoudig: de Stasi in de DDR, de Securitate in Roemenië, de KGB in

9. KENNETH LASOEN, *Geheim België*, 371 & 374.

10. CEES WIEBES & PRZEMYSŁAW GASZTOLD, “Polish Intelligence in the Netherlands”, 9, 15 & 5.

11. Een intussen al wat verouderd overzicht is KRZYSZTOF PERSAK & LUKASZ KAMINSKI (eds.), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944-1989*, Warschau, 2005, met overzichten per land. Het is opvallend dat er nog geen grondige studies zijn gebeurd naar de onderlinge samenwerking tussen de inlichtingendiensten van de Oostbloklanden.

12. Een goede introductie: ANTHONY KEMP-WELCH, *Poland under Communism. A Cold War History*, Cambridge, 2010.

de USSR enz. Naar analogie noemde ik de Poolse inlichtingendiensten in *Spioneren voor het communisme* de UB (Veiligheidsbureau) voor de periode voor 1956 en de SB (Veiligheidsdienst) voor de periode nadien. In werkelijkheid is het echter gecompliceerder. In januari 1945 werd de Poolse civiele inlichtingendienst een aparte afdeling binnen het ministerie van Openbare Veiligheid (vanaf maart van dat jaar als Afdeling II). In 1954 werd dat ministerie omgevormd tot een Comité voor de Openbare Veiligheid (KdsBP), dat later onder de vleugels kwam van het ministerie van Binnenlandse Zaken. De militaire inlichtingendiensten waren met de burgerlijke verbonden in de jaren 1947-1950 en werkten binnen de generale staf van het Poolse leger vanaf 1951. Binnen die organen had je verschillende afdelingen, die regelmatig van naam en bevoegdheden wisselden. Hieronder geef ik telkens de details.

II. De variëteit van de individuele dossiers

Spioneren voor het communisme analyseerde al heel wat individuele dossiers. Het toonde dat zowel Belgische journalisten en publicisten (bijvoorbeeld Guy Poppe, Rik Coolsaet en Freddy De Pauw) als voormannen in de Poolse diaspora in België (bijvoorbeeld Jerzy Łukaszewski, Jan Kułakowski en Władysław Dehnel) regelmatig met de Poolse veiligheidsdiensten in aanraking kwamen en soms zelfs onbewust informatie doorgaven die naar de centrale in Warschau werd gestuurd. Enkele anderen gingen verder en ondertekenden een verbintenis (bijvoorbeeld Leopold Unger, die daar echter geen gevolg aan gaf) of werkten samen in ruil voor financiële compensatie (bijvoorbeeld Roger Motz). De dossiers informeren daarnaast vooral ook over de interessevelden van de inlichtingendiensten. Die wilden alles weten over de activiteiten van hun doelwitten en toonden ook een bijzondere, zelfs wrange belangstelling voor zaken waarmee zij konden chanteren of motiveer, zoals seksuele geaardheid, (neiging tot) verslaving en financiële toestand.

Het nieuwe onderzoek bevestigt deze conclusies. Ook andere dossiers tonen hoe Belgische (al dan niet van Poolse origine) en andere staatsburgers (bijvoorbeeld tewerkgesteld aan de internationale instellingen in Brussel) werden gemanipuleerd door het Poolse veiligheidsapparaat. Sommigen waren zich van geen kwaad bewust, anderen verzetten zich halsstarrig tegen samenwerking en nog anderen hebben gedurende een bepaalde tijd als informatiebron gefunctioneerd. De volgende paragrafen bevatten voorbeelden van al deze cases. Eerst bekijken we twee Belgen die een dossier hebben op het IPN, daarna een Duits ambtenaar bij de Europese instellingen in Brussel, en de daaropvolgende cases gaan over Poolse migranten in België. Sommigen onder hen hebben zonder twijfel met de communistische inlichtingendiensten van hun oorspronkelijk vaderland samengewerkt, maar in de meeste gevallen moeten we voorzichtig zijn. De bronnen zijn eenzijdig en volstaan niet voor een oordeel over de mate van betrokkenheid van de betreffende personen. Zij laten wel toe om een idee te krijgen van de contexten van de samenwerking: de aanleiding, redenen, aard, intensiteit etc. Vaak maak ik die inschatting zelf, maar regelmatig wordt die ook door het veiligheidsapparaat zelf aangegeven (en door mij aangeduid indien overgenomen).

De naïviteit van Jean Vanwelkenhuyzen

Een van de voor Belgische historici meest verrassende namen in de inventaris van het IPN is die van Jean Vanwelkenhuyzen, die het kryptoniem "Historyk" kreeg.¹³ Vanwelkenhuyzen was verbonden aan de ULB, maar is vooral bekend als de eerste directeur van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (de voorloper van het CegeSoma), dat hij leidde van 1969 tot 1989. Hij had op het einde van de jaren zestig contact met Stanisław Klos, de tweede secretaris van de Poolse ambassade die hij ontmoet had op de opening van een tentoonstelling in april 1967. Een maand nadien gingen Vanwelkenhuyzen

13. IPN BU 003195/158.

en zijn vrouw thuis bij de Poolse diplomaat dineren. Ze beloofden contact te houden, maar het lijkt erop dat ze elkaar pas in 1969 opnieuw zagen: in februari en maart van dat jaar gingen de twee met hun echtgenotes op restaurant. Vanwelkenhuyzen vroeg telkens naar Poolse boeken over de Tweede Wereldoorlog en overwoog ook in de zomer van 1967 naar Polen te reizen.

Wat Vanwelkenhuyzen niet wist, was dat de diplomaat onder de schuilnaam “Dąbrowski” rapporten schreef naar Warschau. Die beschreven niet alleen de inhoud van de gesprekken – onder meer de internationale politiek en de Belgisch-Poolse betrekkingen in de tijd van de toenadering tussen de ministers van Buitenlandse Zaken Pierre Harmel en Adam Rapacki – maar bevatten ook “operationele gegevens” over “Historyk”, zoals diens uiterlijk, talenkennis, oorlogsverleden, politieke contacten, studies, familie, financiële toestand, auto, woning, buitenlandse reizen, karakter en politieke overtuigingen. Heel accuraat waren die niet: terwijl Vanwelkenhuyzen heel dicht stond bij Leopold III en prinses Liliane,¹⁴ schreef “Dąbrowski” dat Vanwelkenhuyzen “linkse overtuigingen” had. Hield de inlichtingenofficier zijn wensen voor waar aan? Of paaide Vanwelkenhuyzen hem wat om op een goed blaadje te staan? We zullen het nooit weten.

Sommige fragmenten uit de rapporten van “Dąbrowski” creëren een soort van onbehagen. Meer dan iets bij te leren over Vanwelkenhuyzen, die niets verkeerd deed, doen zij ons beseffen hoe belangrijk het is om duidelijke regels te hebben over de toegankelijkheid en verwerking van bronnen over personen uit een zeer recent verleden. Dat illustreert de volgende passage:

Nadat we tussen 19u en middernacht vijf flessen goede wijnen en een reeks van onze verschillende vodkas en likeurs gedronken hadden, bleek dat “Historyk” zich had beschonken en daardoor verzwakt was. Terwijl mijn vrouw en ik ons zorgen maakten om hem, moest zij

[de echtgenote van Vanwelkenhuyzen] ermeelachen en beweerde ze dat dat bij hem normaal is. Bovendien vertelde ze dat hij ‘s avonds en zelfs ‘s nachts heel erg intensief werkt, wat hem uitput. In die context klaagde ze dat hij haar verwaarloost. Het was duidelijk dat zij graag eens over de schreef zou willen gaan. Ik beloofde hem enkele merken van Poolse vodkas te leveren, waarover ze zeer enthousiast waren [...] Na twee uur ‘s nachts zijn ze naar huis gegaan. Zij reed natuurlijk, want hij was volledig van de kaart.

Elders gaat het nog verder over de intieme sfeer, en noteerde “Dąbrowski” dat Vanwelkenhuyzen “van vrouwen houdt en het duidelijk is dat hij niet gelukkig is met zijn echtgenote”. Hoe dan ook, met de terugkeer van Stanisław Klos naar Polen werd het contact met Vanwelkenhuyzen verbroken. Latere pogingen om het te herstellen zijn niet gelukt.

De bijverdienste van Jacques Van Offelen

Roger Motz was niet de enige minister die samenwerkte met de Poolse veiligheidsdiensten. De Poolse historicus Witold Bagieński beschreef al in 2017 het geval van Jacques van Offelen. Van Offelen werd vooral bekend werd als liberale minister van Buitenlandse Handel (1958-61), burgemeester van Ukkel (1965-81) en minister van Economische Zaken (1966-68), maar werkte vóór zijn ministerschap als kabinetschef op verschillende ministeries. Het was in die hoedanigheid dat hij in 1954 de Poolse ambassade in Brussel contacteerde om handel met Polen te drijven. De Poolse handelsattaché regelde een eerste bestelling, waarop Van Offelen in *La Dernière Heure* een artikel schreef om de economische samenwerking met de Poolse volksrepubliek te promoten. De Poolse veiligheidsdienst gaf hem het pseudoniem “Jakub” en begon hem informatie te vragen, ook over politieke zaken. Aanvankelijk waren de inlichtingen die Van Offelen verstrekke van

14. BRUNO DE WEVER & PETER ROMIJN, “Een gesprek met Rudi Van Doorslaer: over een halve eeuw oorlogshistoriografie en het CegeSoma”, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/Journal of Belgian History*, 2019, 49/2-3, 212-213.

algemene aard, al stond hij ook toe dat de UB een geheim rapport overschreef dat de Belgische ambassadeur in Parijs naar de minister van Buitenlandse Handel had gestuurd en ging over spanningen binnen de CoCom (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls) over de handelsbetrekkingen met China. Wellicht ging het over de verschillende meningen binnen het westers bondgenootschap over de vraag of de handelsbetrekkingen met China hervat konden worden na de wapenstilstand in de Koreaanse Oorlog van juli 1953.¹⁵

In 1956 bezocht Van Offelen de Internationale Jaarbeurs van Poznań, waar een inlichtingenofficier hem onder een dekmantel overtuigde om intensiever samen te werken. De Afdeling IV van Departement I van het ministerie van Binnenlandse Zaken (verantwoordelijk voor West-Europa) was tevreden: “hoewel er geen rekrutering heeft plaatsgevonden ‘op de klassieke manier’, met de ondertekening van een engagement enz., kan men stellen dat ‘Jakub’ de facto onze agent is geworden.”

In de daaropvolgende maanden gaf Van Offelen meer informatie. In één rapport over zijn activiteiten werd gesteld dat “de [verstrekte] materialen zijn geheim en waardevol”; in een ander dat “de documenten werden als zeer goed getaxeerd en hebben een grote informatiewaarde.” “Jakub” gaf ons vrij veel documentatie over de Brusselse conferentie over Euratom en de gemeenschappelijke markt [de EEG] die momenteel aan de gang is, en we konden dat allemaal filmen. Het ging onder meer over een rapport van 28 bladzijden dat de commissie heeft opgesteld, enkele Franse, Duitse en Luxemburgse voorstellen, en ook de werkplannen van de commissie en verbeteringen die erin zijn aangebracht. Het geheel van documenten is gekopieerd en telt 100 bladzijden. “Jakub” vroeg om het terug te krijgen omdat het geheim materiaal is.”

Van Offelen kreeg voor dit alles tienduizend Belgische frank per maand. Hij was “zeer ontgoocheld, omdat hij zich aan een dotatie van een miljoen frank per jaar had verwacht.” Hij aanvaardde het voorstel evenwel en “heeft in totaal voor het diverse materiaal dat hij ons heeft verstrekt van ons 175 000 BEF gekregen in de vorm van provisie en dotaties.” Om dat geld in ontvangst te kunnen nemen, creëerde Van Offelen zijn eigen bedrijf ‘Socomarex’. Het Poolse inlichtingenapparaat wist echter: “Die firma bleek fictief. Zij werd door Van Offelen opgericht om de provisie te legaliseren. De andere personen die in het vennootschap zijn opgenomen, hebben in feite niets gemeen met het bedrijf. De latere kwitanties van de ‘provisies’ die hij kreeg van onze inlichtingendienst ondertekende hij met de naam van bovengemeld genootschap.”¹⁶

De samenwerking kwam tot een einde in augustus 1957, toen “Krzysztof” (Leon Hendler, de handelsattaché die het contact met Van Offelen onderhield sinds 1954) teruggeroepen werd naar Polen. In november 1958 werd Van Offelen minister van Buitenlandse Handel en werd er een poging ondernomen om hem te overtuigen opnieuw samen te werken. Die kwam er pas in juni 1960, toen Van Offelen voor de tweede keer naar de jaarmarkt in Poznań ging. De veiligheidsdienst organiseerde een rekruteringsgesprek op zijn hotelkamer, dat ook werd opgenomen en waarvan de transcriptie in het dossier van Van Offelen bewaard wordt. Van Offelen sloeg alle voorstellen af, onder meer omdat hij minister was. Uit zijn reacties blijkt hoe onaangenaam hij de hele zaak vond.¹⁷

Het geval Van Offelen doet erg denken aan dat van Motz. Beiden waren liberale politici die handel dreven met Polen en dus ook zoete broodjes bakten met de inlichtingendiensten. Overigens

15. TOR EGIL FØRLAND, *Cold Economic Warfare: CoCom and the Forging of Strategic Export Controls, 1948–1954*, Dordrecht, 2009. Zie ook de bijdragen over economische aspecten van de Koude Oorlog in dit themanummer.

16. Somarex staat niet op https://www.ejustice.just.fgov.be/doc/rech_n.htm en <https://www.ejustice.just.fgov.be/wet/wet.htm>. De kinderen van Van Offelen, Marion en Eric, die ik op 13 april 2023 sprak, kenden het bedrijf wel.

17. IPN BU 01069/90; WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 553-554; HELMUT GAUS, *Politiek biografisch lexicon, Belgische ministers en staatssecretarissen 1960-1980*, Antwerpen, 1989, 1204-1211; LOUIS BINNEMANS, *Jacques Van Offelen, une vision libérale*, Dinant, 1976, 111-112, 125, 131-133 & 290-291. Deze uitgebreide biografie van Van Offelen verwijst alleen naar zijn eerste reis naar Polen (141) en heeft het uiteraard niet over zijn samenwerking met de Poolse inlichtingendiensten.

“liet ‘Jakub’ twee keer in een gesprek de naam van ‘Szejek’ [een codenaam voor Motz] vallen en liet hij verstaan dat ‘Szejek’ een vriend van Polen is, maar al oud en uitgeput en eigenlijk zonder politieke perspectieven van betekenis.” Hebben Motz en Van Offelen het onder elkaar gehad over de lucratieve mogelijkheden van de Poolse inlichtingendiensten? Of wou Van Offelen eerder Motz een hak zetten en zijn zaakje overnemen?

Anderzijds moeten we voorzichtig blijven en kunnen we niet zomaar stellen dat Van Offelen een spion was. In zijn autobiografie legde hij uit dat hij vanaf 1947 elke week verschillende artikels per week schreef voor *La Dernière Heure* en andere bladen en hij daarvoor van die krant zelfs een halftijdse secretaris betaald kreeg.¹⁸ Vanuit die optiek is zijn samenwerking met de Poolse ambassade veel minder ophefmakend. In feite deed hij hetzelfde als elders: samenwerking promoten en bijverdiensten creëren. Uiteraard kan je vraagtekens plaatsen bij geheime contacten met landen aan de andere kant van het IJzeren Gordijn, maar Van Offelen zelf zag daar minder graten in. Hij pleitte voor samenwerking met communistisch China en nam, ondanks zijn liberale kritiek op staatsgeleide economieën, deel aan de eerste Belgische handelsmissie naar het land.¹⁹

De oppervlakkigheid van Helmut Ries

De Brusselse *rezydentura* van de Poolse inlichtingendiensten beschikte over tientallen van zulke informatiecontacten. Bij wijze van steekproef heb ik nog een ander dossier doorgenomen: dat van “Reh”. Een zelfevaluatie uit de zomer van 1988 stelde:

Hij bezit goede toegang tot personen die tewerkgesteld zijn in het object “Traktat” [de Europese instellingen in Brussel]. Hij deelde onder meer informatie van het type intelligence over de

intenties van het EESC (Europees Economisch en Sociaal Comité) betreffende “Solidarność”. Officier “Mebe” onderhield het contact met hem. In overeenstemming met de voorschriften formuleerde hij opdrachten en benutte hij de mogelijkheden van de bron. Officier “Wers” nam het contact met “Reh” over.

“Reh” blijkt het kryptoniem van Helmut Ries, een in 1934 geboren Duits staatsburger die verschillende hoge functies bekleedde binnen de EEG, zoals kabinetschef van de voorzitter van het EESC (Europees Economisch en Sociaal Comité) en hoofd van de werknemersafdeling van het Directoraat-Generaal Informatie van de Europese Commissie. Tussen februari 1980 en oktober 1988 legde Afdeling VIII van het Eerste Departement van het ministerie van Binnenlandse Zaken (de afdeling binnen de inlichtingendiensten die zich over economische kwesties boog) echter ook een SMW aan over Ries. Zo’n *segregator materiałów wstępnych* ofte map van inleidende materialen is een categorie die het veiligheidsapparaat gebruikte voor opstartende operationele zaken en voor het catalogeren van de dossiers daarvan. Inlichtingsofficier “Bilewicz” had Ries leren kennen tijdens het werk onder zijn dekmantel in België. In een samenvattend rapport lezen we dat Ries gemakkelijk gemanipuleerd kon worden: “De basis van de ontwikkeling van de relatie waren gevoelens van sympathie voor de officier en de gave van “Bilewicz” om gebruik te maken van karaktertrekken van “Reh”, zoals gezelligheid, de neiging om eigen originele visies en opinies te presenteren en om de eigen waarde te demonstreren.” In de eerste vier jaar ontmoetten de twee elkaar dertien keer, maar ook nadien zagen ze elkaar nog af en toe, tot Ries op pensioen ging. Uiteindelijk heeft de SB acht jaar met Ries gewerkt en van hem “een reeks waardevolle inlichtingen over de Pools-Duitse betrekkingen gekregen, waarvan de meerderheid gebruikt werd in de intelligence van de diensten.”²⁰

18. JACQUES VAN OFFELEN, *La ronde du pouvoir. Mémoires politiques*, Bruxelles, 1987.

19. Zie hierover nog meer details in: IDESBALD GODDEERIS, “De zaak Jacques Van Offelen: de geringe bewijslast van een spionnedossier”, *Liberas Stories*, 2023, online op https://www.liberasstories.eu/nl/magazine/perspectief/de_zaak_jacques_van_offelen_de_geringe_bewijslast_van_eeen_spionnedossier/4059.

20. IPN BU 003195/705, 52-53.

Het dossier zelf bevat allerlei details over de informatie die Ries verschaftte. Die is minder spectaculair dan bovenstaand citaat doet uitschijnen. De ambtenaar bij de EEG vertelde over algemene thema's, zoals de "huidige politieke en economische situatie", "het standpunt van de EEG tegenover de ontwikkelingen in het Midden-Oosten", "de militaire actie in Iran", "de inschattingen van "R" en zijn gesprekspartners ten aanzien van de mogelijkheid tot een bondgenootschap tussen Iran en de USSR", "de voorbereide hervorming van de Europese Commissie na de toetreding van nieuwe lidstaten (Griekenland, Spanje en Portugal)" en "de situatie in de BRD na de verkiezingen". Ries haalde die gegevens van zijn werk of van ontmoetingen met zijn contacten binnen de SPD (de Duitse socialistische partij waar hij lid van was) in Saarland (zijn thuisregio). Hij bezorgde die aan de Poolse inlichtingenofficier tijdens lunches in zijn werkuren, waarbij de wijn rijkelijk vloeide – de rapporten benadrukten regelmatig dat hij een groot wijnliefhebber was. Ries werd dus niet gechanteerd of beloond – alleen kreeg hij soms een fles vodka cadeau voor nieuwjaar. Hij gaf ook geen geheime informatie door. Toch vormde dat voor *rezydent* "Cedro" geen beletsel om in maart 1982 te concluderen dat dit "over het algemeen een voldoende stevig gevestigd en goed informatieel goed uitgebuit contact is. De inlichtingen die deze keer zijn verworven zijn interessant, hoewel ze volgens mij niet allemaal geschikt zijn om in dépêches te gebruiken."²¹ Wellicht vond Ries zelf dat hij niet over de schreef ging.

Bijkomende details over Edward Pomorski

Van Offelen en Ries waren niet de enigen die informatie verschaften aan de Poolse geheime diensten. In *Spioneren voor het communisme* ontmaskerde ik ook Edward Pomorski, een van de voormannen van de katholieke en dus anticommunistische

vleugel binnen de vooroorlogse Poolse migratie in België.²² Intussen heb ik ook zijn dossier teruggevonden, en dat bevat nog meer details.²³ In september 1947 meldde Pomorski zich voor repatriëring naar Polen, maar kreeg hij te horen dat dat niet kon omwille van zijn politieke activiteiten en hij zich eerst moest "rehabiliteren". Pomorski wou geen publieke verklaring afleggen, maar had de volgende maand wel twee langere gesprekken met "Grzegorz" en "stelde zelf voor dat hij onderzoek kon doen naar het Stronictwo Pracy [Partij van het Werk, de christendemocratische partij in ballingschap], die gecentraliseerd is in Brussel". Op 24 oktober 1947 ondertekende Pomorski een engagement waarin hij "vrijwillig verklaarde om te werken voor Afdeling II van het ministerie van Openbare Veiligheid". Zijn pseudoniem werd "Virginia" (en werd op 13 augustus 1949 veranderd in "Neptun" omdat "hij al te lang één pseudoniem heeft en het daarom gewijzigd moet worden"); zijn toegangscode was "Er is mij gezegd dat u de eerste uitgave bezit van *De voorvaderen* van Mickiewicz [een klassiek werk in de Poolse literatuur]", waarop het antwoord luidde: "Ik heb het jammer genoeg niet in mijn bezit, maar ik heb het zien liggen in een antiquariaat in Keulen."

Pomorski kreeg de opdracht informatie te verzamelen over een hele reeks Poolse en Oekraïense organisaties in België, en bezorgde onder meer gegevens over hun leiders, organisatiestructuur, richtlijnen en onderlinge relaties. Als secretaris van de ZPB [de Bond van Polen in België; de grootste vereniging van vooroorlogse anticommunistische Polen in België] bereikte hij heel wat actieve figuren binnen de Poolse diaspora en andere organisaties, die hij allemaal typeerde voor de UB. Omwille van zijn ervaring met inlichtingenwerk tijdens de oorlog, zijn opleiding en zijn culturele achtergrond beschouwde die hem als een "agent van hoge klasse". Toch was zij niet helemaal tevreden: "men moet er echter rekening mee houden dat 'Virginia' niet alles van zich gaf.

21. IPN BU 003195/705, 32.

22. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 182-184 & IDESBALD GODDEERIS, *De Poolse migratie in België 1945-1950: politieke mobilisatie en sociale differentiatie*, Amsterdam, 2005.

23. IPN BU 01168/186.

De informatie die hij tot nu heeft verstrekt is zeer waardevol maar heeft niet de nauwkeurigheid die je van hem zou kunnen verwachten.”

Het dossier legt ook uit hoe de samenwerking tot een einde kwam. Al in 1948 was Pomorski gedurende een week dag en nacht in het oog gehouden door niet nader geïdentificeerde Belgische veiligheidsdiensten. In 1949 kreeg hij verschillende politieagenten over de vloer en werd hij op het commissariaat ontboden omdat hij geen arbeidskaart had en niet al zijn inkomsten kon verantwoorden. Bovendien “maakten figuren van de Sanacja [het profascistische regime in Polen tussen 1926 en 1939] en zijn tegenstanders binnen de Raad van de Poolse Diaspora [een anti-communistische parapluorganisatie] gebruik van zijn bezoek aan het consulaat in 1947 in verband met zijn repatriëring.” Om al die redenen besloot de *rezydentura* in oktober 1947 om de samenwerking voor een half jaar op te schorten. Acht maanden later schreef Pomorski echter een brief naar zijn voorlaatste verbindingsofficier – een zekere Wolsztyniak – met de vraag om het contact te hernieuwen. Omdat hij diens privéadres niet kende, stuurde hij de brief naar het ministerie van Openbare Veiligheid in Warschau, maar daardoor verbrandde hij zichzelf en Wolsztyniak. In 1952 overwoog de centrale in Warschau om Pomorski opnieuw in te schakelen: hij was preses geworden van de ZPB, behoorde tot “het organisatiecomité van de SP-Popiel in België” en zijn dochter had een beurs gekregen om te studeren “aan de universiteit in Straatsburg van het Comité van Vrij Europa”.²⁴ In 1955 werd Pomorski “ontdooit met het plan om hem te overtuigen te remigreren, maar hij weigerde terug te keren naar Polen vanwege familiale redenen. Hij was echter wel akkoord om verder samen te werken. Hij kwam echter niet naar de afgesproken ontmoeting en sindsdien is er geen contact met hem.”

Deze nieuwe gegevens werpen beter licht op de zaak, maar laten nog altijd niet toe om de context van de samenwerking helemaal te begrijpen. Het lijkt erop dat Pomorski – die ook na de jaren vijftig een rol bleef spelen in het anticommunistische verenigingsleven in België en in de jaren zeventig zelfs de ambassadeur/vertegenwoordiger in België was van de Poolse exilregering in Londen – op bepaalde momenten in zijn leven gevoelige en persoonlijke informatie doorgaf aan de communistische veiligheidsdiensten. Pomorski’s motieven zullen echter nooit duidelijk worden, want hij overleed in 1995. Mogelijk kunnen de archieven van de Belgische staatsveiligheid nog nieuwe perspectieven bieden.

De ambities van Bolesław Lachowski

Er waren nog andere Poolse migranten in België die naar buiten toe tot het anticommunistische kamp behoorden, maar in werkelijkheid met Warschau samenwerkten. In *Spioneren voor het communisme* maakte ik al melding van de christendemocratische vakbondsmilitant Bolesław Lachowski, die in 1983 een reis naar Polen organiseerde en impliciet de ‘normalisatiepolitiek’ van Jaruzelski erkende. Ik had toen twee dossiers over hem gevonden, maar het ene telde slechts vier bladzijden en het andere ging over de visumaanvragen van zijn dochter.²⁵ Ik leek hem ten onrechte verdacht te hebben.

Intussen blijkt deze conclusie voorbarig. Władysław Bulhak vermeldt Lachowski in zijn studie over de Poolse inlichtingendiensten en het Vaticaan als een informatiebron voor de Polen (“Koleb”) en de Oost-Duitsers (“Boleck”).²⁶ En in 2021 stootte ik op nog een ander dossier van Bolesław Lachowski, dat ouder was, maar ook veel dikker.²⁷ Tussen 1971 en 1974 bleek

24. Het Collège de l’Europe Libre; zie VIOLETTA WEJS-MILEWSKA, “Platformy wolnej myśli. Rzecz o roli polskich instytucji naukowych na wychodźstwie” in JAROSŁAW ŁAWSKI & LUCJAN SUCHANEK (eds.) *Humanistyka między narodami: interdyscyplinarne studia polsko-ukraińskie*, Białystok & Kraków, 2020, 116-117.

25. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 104-105.

26. WŁADYSŁAW BULHAK, *Wywiad PRL a Watykan*, 578, 581, 589.

27. IPN BU 003195/110.

Lachowski onder de schuilnaam “Arturez” (of “Artur”) gewerkt te hebben voor Afdeling VIII van Departement I van het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Lachowski had in juni 1971 zijn diensten aangeboden aan de hierboven al vermelde “Dąbrowski”. Zowel toen als in een tweede gesprek in aanwezigheid van resident “Tos” verantwoordde hij die stap met patriottische overtuiging en de wil om het nieuwe bewind te steunen dat een half jaar eerder in Polen onder leiding van Edward Gierek was aangetreden. De maanden en jaren nadien gaf hij bewust informatie door en voerde hij opdrachten uit. Volgens de inlichtingendiensten was Lachowski er niet van op de hoogte dat “Tos” het veiligheidsapparaat vertegenwoordigde, maar was hij zich zonder twijfel bewust van de draagwijdte van zijn werk, omdat dat verder ging dan diplomatie.

Lachowski bleek ook andere motieven te hebben: hulp bij de regeling van een erfenis voor zijn vrouw, belangstelling om deel te nemen aan festiviteiten en ambitie om Poolse onderscheidingen te krijgen. Als beloning voor zijn inlichtingen mocht hij in augustus 1973 op kosten van het ministerie van Buitenlandse Zaken op vakantie in het populaire Poolse skioord Zakopane en droeg de ambassade hem voor een ereteken voor “ter verdienste van de Poolse cultuur”. Hij ontving ook geld en ondertekende de kwitanties in eigen naam. Tussen juni 1971 en eind december 1973 kostte Lachowski de SB 40.311 Belgische frank: 23.753 voor de kosten van de ontmoetingen en 16.578 voor de cadeaus en de uitvoering van de opdrachten.

Lachowski kende verscheidene Poolse christen-democratische politici in ballingschap, enkele Poolse priesters die werkten binnen de Poolse diaspora en een aantal Belgische politici, zoals Jean-Pierre Grafé (achtereenvolgens minister van Waalse Zaken en minister van Franse Cultuur in 1973-1974), Pierre Harmel en een van diens kabinetmedewerkers, Alain de Brouwer. Hij gaf vooral gegevens door uit officiële bronnen, maar

bezorgde ook informatie over de bouw van een centrum om verrijkt uranium te produceren voordat dit publiek bekend werd. Dankzij hem was België het land waarover de Poolse inlichtingendiensten het meest wisten wat betreft “legalisering”, al konden ze die kennis alleen intern gebruiken uit vrees voor de Belgische contraspionage. Lachowski zorgde ook voor een petitie aan het Amerikaanse Congres om Radio Free Europe op te doeken, de publicatie van een artikel over Maksymilian Kolbe [die in 1971 werd zalig verklaard] in twee Belgische kranten, een interventie van de eerste minister in verband met het bezoek van minister Renaat Van Elsdande aan Polen en de belangstelling van de directeur van Radio Liège [sic] voor de Zesde Bijeenkomst van de Poolse communistische partij PZPR.

In januari 1974 werd Lachowski officieel een KI (informatiecontact). Een rapport van drie maanden nadien was echter zeer negatief: “De effecten van de samenwerking met ‘Arturez’ zijn verwaarloosbaar op het vlak van informatie en nihil wat betreft richtingaanwijzingen.” Een rapport van nog eens drie maanden later was nog strenger. De SB had al meer dan 80.000 frank geïnvesteerd in Lachowski, maar dat had niet veel nieuws opgeleverd. De operationeel officier van Afdeling VIII van het Departement I van het ministerie van Binnenlandse Zaken stelde voor om de zaak te klasseren, wat inderdaad gebeurd lijkt te zijn, want het is het laatste rapport in het dossier. Uiteindelijk zagen de Poolse spionnen in dat Lachowski vooral “uit was op regelmatige en kostelijke recepties, aanmaande tot het gebruik van alcohol, ijverde voor Poolse onderscheidingen en een gratis vakantie in Polen en probeerde om hulp te krijgen bij de transfer van geld uit een erfenis in Polen.”

De wanhoop van “Jula”

Nog andere Poolse migranten raakten verstrikt in het web van het Poolse veiligheidsapparaat zonder dat ze dat wilden. Een goed voorbeeld is Krysztyna Paczuska, die tussen 1962 en 1972 als “Jula” contact had met de militaire inlichtingendiensten

van de Poolse Volksrepubliek.²⁸ Ze was aangekomen in 1961 en verhuisde het jaar nadien met haar echtgenoot Roeland Simoens naar België. Daar werd ze na twee maanden aangeworven "in een door haar en ons gekozen bedrijf": Bell Telephone, waar haar man ook tewerkgesteld was en "bekend stond als een van de belangrijkste wetenschappers". De firma interesseerde de SB want "zij werkt ook voor het leger. Tot nu zijn 'Jula' en haar man echter nog niet toegelaten tot de militaire productie vanwege hun contact met Polen." Daarnaast had "Jula" ook "de mogelijkheid om ons materiaal te bezorgen dat haar echtgenoot verkrijgt als reserveofficier van de zeemacht." Overigens wordt nergens in het dossier duidelijk gemaakt of Roeland Simoens op de hoogte was van de activiteiten van zijn echtgenote. Ook andere vragen blijven onbeantwoord, onder meer over de motivatie en verloning van Paczuska.

In elk geval was de zaak veelbelovend en voorzag de militaire inlichtingendienst allerlei liaisonsystemen. "Jula" ontving instructies om onzichtbare inkt te gebruiken en kreeg beschrijvingen en schetsen van geheime brievenbussen en ontmoetingsplaatsen in onder meer Lier en Hoboken. De communicatie verliep echter vooral via de gewone post. "Jula" schreef regelmatig brieven naar twee adressen in Warschau, en die correspondentie bevatte codes. Als "Jula" het over het weer had, betekende dat dat ze "opriep tot een uitwisseling". Nieuws over haar kinderen was een aankondiging dat ze naar Polen zou komen. Haar gezondheid stond voor haar spionagewerk: als ze schreef dat ze gezond was verliep dat goed, en als ze liet weten dat ze ziek was, wist de centrale in Warschau dat ze vermoedde dat ze onder surveillance stond van de tegenstander.

Ondanks al die voorbereidingen en nieuwe instructies tijdens een bezoek van "Jula" aan Polen in de zomer van 1963 liep de samenwerking mank. In november 1963 hadden inlichtingenofficieren de geheime brievenbussen al twee keer gecontroleerd, maar waren die telkens leeg geble-

ken. "Jula" werd uitgenodigd op verscheidene "uitwisselingen", maar kwam nooit opdagen. Uiteindelijk hadden onderkolonel Gradzik en majoor Kwiatkowski op 31 juli en 1 augustus 1964 twee ontmoetingen met haar. Daar vertelde ze dat ze niet meer bij Bell werkte, zwanger was en niets interessants te vertellen had. De twee officieren konden haar overtuigen om de samenwerking verder te zetten en twee keer per jaar af te spreken, maar ook aan die afspraak hield "Jula" zich niet. Toen ze in de zomer van 1966 opnieuw naar Polen ging werd ze vier keer op het matje geroepen. Het verslag van die vergaderingen toont hoe ze zich moet gevoeld hebben: ze vertelde dat ze geen potentieel had voor spionagewerk, vreesde voor het lot van haar kinderen als ze gevat zou worden en voelde zich gebruikt.

Toch konden de Polen "Jula" overtuigen om de samenwerking verder te zetten. In oktober 1966 kwam het tot een eerste uitwisseling bij park Zorgvliet in Hoboken, niet ver van haar woonplaats. De operatie verliep echter niet zoals gepland. "Jula" passeerde op de afgesproken plaats enkele keren langs de auto van de inlichtingenofficieren, maar gaf het materiaal niet door. Kolonel Gradzik moest haar twee keer aanspreken, volgde haar tot een rustige straat bij het kerkhof, vroeg haar de weg terwijl hij zich achter een landkaart verstopte en kon zo een pakketje in ontvangst nemen. Het was de eerste informatie na vier jaar, maar toch was de ontgoocheling groot. Het pakje bevatte twee dingen: een schema van radarinstallaties die werden gebruikt op schepen in de Tweede Wereldoorlog en dat dus volledig achterhaald was, en een bulletin voor maritieme reserveofficieren dat alleen maar algemene gegevens bevatte.

Het verhaal gaat nog verder. Begin januari 1967 stuurde "Jula" een nieuwjaarskaart waarop ze schreef dat het prachtig weer was en dus liet weten dat ze een nieuwe "uitwisseling" wou. Die verliep weer niet zoals het hoorde en leverde opnieuw oninteressante informatie op: een nieuw nummer van het bulletin en enkele sche-

28. IPN BU 2602/28256. De citaten staan op blz 57, 80, 100, 116-117, 123, 127, 212 & 228.

Nieuwjaarswensen van "Jula" naar de centrale in Warschau. De verwijzing naar het weer was code-taal, en betekende dat ze informatie wou uitwisselen. Bron: IPN BU 2602/28256.

ma's en een model van een deel van een elektronisch apparaat. In de zomer van 1968 reisde "Jula" met haar gezin naar Polen maar kwam ze niet opdagen op een afspraak met inlichtingen-officieren. In september van dat jaar schreef ze vanuit Antwerpen een nieuwe brief over haar kinderen en haar gezondheid, waaruit de centrale in Warschau afleidde dat ze niet naar de afspraak was gekomen omdat ze vreesde dat ze onder toezicht stond. Men bleef toen optimistisch: "objectief gezien moet ze nu een veel waardevollere agent zijn dan enkele jaren geleden. Ze heeft meer ervaring en beter inzicht en moet dus zekerder zijn over zichzelf." Pas in oktober 1972 – nog eens vier jaar later dus – kwam men tot een ander inzicht en besloot men het contact stop te zetten.

De zaak "Jula" volstaat natuurlijk niet voor conclusies over de hele Poolse militaire inlichtingdienst in België. Maar zij lijkt symptomatisch voor heel veel dossiers. Spannend, absurd en zelfs komisch voor historici. Maar tragisch voor de betrokkenen: zowel voor de inlichtingenofficieren die zo naïef hoopten op succes als voor Krystyna Paczuska die uit dit kluwen wou geraken en jarenlang op haar ongemak moet geweest zijn. Zij is in 2019 gestorven; haar man was toen al overleden.

De efficiëntie van Aleksander Szenajch en Jan Kukiela

Pomorski en Lachowski waren zeker geen geheim agenten waarop het Poolse veiligheidsapparaat kon rekenen, en Paczuska kan zelfs bezwaarlijk als een spion beschouwd worden. Dat betekent echter niet dat alle medewerkers zo waardeloos waren. Integendeel, twee andere Polen in België waren zo efficiënt dat de centrale in Warschau hen als hun kostbaarste informatiebronnen in het buitenland beschouwden. Zij zijn al geïdentificeerd door

Poolse historici, maar verdienen hier een vermelding omdat ze tot nu toe onbekend zijn in België.

De ene was Aleksander Szenajch: een atleet en voetballer die in 1924 had deelgenomen aan de Olympische Spelen en later ook sportjournalist werd. Na zijn deelname aan de Opstand van Warschau werd hij krijgsgevangen genomen en naar Duitsland gedeporteerd, en zo kwam hij na de demobilisatie in België terecht. Szenajch werd in augustus 1947 gerekruteerd en groeide – achtereenvolgens als "Tomka", "Simon", "Karo" en "Vespa" – uit tot de – in de woorden van de UB – "meest waardevolle" agent binnen de PPS (de Poolse Socialistische Partij in ballingschap) die – volgens de Poolse historicus Witold Bagieński – "tamelijk juiste" rapporten schreef. Szenajch werd in 1960 om onbekende redenen ontslagen door de veiligheidsdiensten en overleed in 1987 in Brussel.²⁹

De andere kwam al uitgebreid aan bod in *Spioneren voor het communisme*.³⁰ "Nelli" was de auteur van enkele cassante rapporten, waarvan ik – zoals ik in de inleiding van mijn boek uitgebreid uitleg – enkele fragmenten in 2008 heb voorgelegd aan de katholieke militant Franciszek Gałązka. Gałązka is in november 2017 gestorven en kan hier dus bij naam genoemd worden (in mijn boek gaf ik hem het pseudoniem "Zdzisław"). Hij heeft de ware identiteit van "Nelli" nooit gekend: Jan Kukiela, een van de militanten van de Belgische afdeling van de Poolse Boerenpartij PSL. Kukiela werd voor het eerst gerekruteerd in maart 1948 en opnieuw in februari 1952, en was voor de Poolse inlichtingendiensten een van de belangrijkste informatiecontacten over de PSL.³¹ Heel veel is er over hem echter niet geweten. Hij komt wel voor in studies over de PSL in ballingschap, want hij speelde een sleutelrol in de verzwakking (en splitsing) van die partij eind jaren vijftig en begin jaren zestig.³² Naast "Nelli" stond hij ook bekend als "Barbara".

29. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 24, 43, 106, 143; I 1, 465-466; RYSZARD WRZYK, *Olimpijczycy Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań, 2015.

30. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 12, 14, 110 & 188-189.

31. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 272-273; II, 24, 43, 76, 114 e.v.

32. KRZYSZTOF TARKA, "Waldemar Sobczyk i „Nasz Znak” – dywersja w ruchu ludowym na emigracji", *Pamięć i Sprawiedliwość*, 18, 2011; ARKADIUSZ INDRASZCZYK, *Polskie Stronnictwo Ludowe we Francji (1946-1990)*, Warszawa, 2020, 103, 298 & 367-368.

De ommezwaai van Henryk Kurta

Het geval van Henryk Kurta was nog anders. Kurta was in 1935 geboren in Parijs, groeide op in Frankrijk, maar trok in 1952 naar Polen, het land van zijn vader die gestorven was toen hij anderhalf jaar oud was. Hij studeerde er journalistiek, was van 1961 tot 1969 verbonden aan de Universiteit van Warschau en belandde nadien in de uitgeverwereld. Vanaf 1974 werkte hij als correspondent in Polen voor *La Libre Belgique*, die hem mogelijk had aangeworven omdat een andere Pool, de sinds 1969 in België wonende Leopold Unger, enkele jaren eerder was begonnen werken op de redactie van *Le Soir*. De Poolse crisis begin jaren tachtig leidde tot een ommezwaai in het leven van Kurta. In december 1981 diende hij zijn partijkaart in, in mei 1983 werd zijn accreditatie niet verlengd, en in mei 1984 verliet hij Polen en vestigde hij zich in België (waar hij in 1993 overleed).³³

Ik heb lange tijd niets over Kurta gevonden in de archieven van het IPN, maar kwam zijn naam tegen in twee instructies van Warschau aan Brussel. De ene, van 3 oktober 1989, noteerde:

Betreffende Kurta Henryk, verder "Lamande". In bijlage nr. 2 sturen we informatie over de samenwerking van "Lamande" met pion "R" en een eenheid in Polen. Informeer ons over de mogelijkheden om tot "L" als bron te komen. Overweeg de mogelijkheid om "Santo" [de codenaam voor Andrzej Krawczyk, een inlichtingenofficier die van 1985 tot 1990 als persattaché werkte op de Poolse ambassade in Brussel] in te schakelen om de informatie over de figurant te updaten en verdiepen. De echtgenote Barbara blijft in de belangstelling van een eenheid in Polen. We geven later nog meer informatie.³⁴

Bijlage nr. 2 is niet bewaard in het dossier, maar een gelijkaardige instructie van enkele maanden eerder, met name van 2 mei 1989, bevat nog wat meer details, en stelt dat Kurta in de jaren zeventig door pion "R" werd gebruikt als KO (informatiecontact). Na de afkondiging van de staat van beleg beëindigde hij de samenwerking en begon hij vijandige artikelen te schrijven.³⁵

Deze citaten zijn verrassend en vragen verder onderzoek. Dat zou nieuw licht kunnen werpen op het journalistieke werk van Kurta in de jaren zeventig. Katrien Goetelen, die in 2004 een masterproef over de man schreef en zijn krantenartikelen in 1976 vergeleek met die van Leopold Unger, was al tot de vaststelling gekomen dat Kurta het standpunt van de regering vertolkte en weinig aandacht besteedde aan de oppositie.³⁶ Was zijn werk gestuurd door de inlichtingendiensten? In elk geval veranderde hij na 1981 het geweer van schouder en groeide hij uit tot een anticommunistisch publicist. In augustus 1989 kreeg hij het voorstel om correspondent in België te worden van het weekblad *Tygodnik Solidarność*.³⁷

De vastberadenheid van Marian Pankowski

Nog anderen hebben zich hardnekkig verzet tegen samenwerking met de Poolse veiligheidsdiensten. Een goed voorbeeld is Marian Pankowski. Die was als tiener naar Auschwitz gedeporteerd en na de oorlog in België terechtgekomen, waar hij eerst met een beurs van de Poolse regering in Londen en vanaf 1947 met fondsen van het consulaat van de Poolse Volksrepubliek slavistiek studeerde aan de ULB, waar hij ook zou doctoreren en doceren. De Poolse autoriteiten roken kansen om hem

33. KATRIEN GOELEN, *Journalistiek tussen Polen en België: Henryk Kurta (1935-1993)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling KU Leuven, 2004, 6-11.

34. IPN BU 003171/46, I, 25.

35. IPN BU 003171/53, II, 16-17.

36. KATRIEN GOELEN, *Journalistiek*, 23-29.

37. IPN BU 003171/53, II, 275.

in hun netwerk te krijgen en hun invloed aan die instelling te vergroten.

In 1951 werd Pankowski een drietal keer opgeroepen door ambassadeur Krajewski, die hem vroeg om ofwel iets te organiseren onder de studenten van een kring die met de Pools-Belgische vriendschapsvereniging verbonden was, ofwel een bulletin van de ambassade te redigeren. Pankowski hield de boot echter af, ook toen de ambassade dreigde de subsidies van het Instituut voor Slavistiek aan de ULB in te trekken.

In 1955 en 1956 ondernam “Adam”, een werknemer aan de ambassade, pogingen om Pankowski “te leren kennen”. In de loop van zes maanden spraken beiden elkaar zeker acht keer, het merendeel op publieke gelegenheden zoals een literaire avond waarop ze beiden een lezing gaven. “Adam” moest echter steeds vaker vaststellen dat “onze tête-à-tête plaatsvond in een sfeer van toegenomen kilte en terughoudendheid van zijn kant”.

In 1959 ten slotte vroeg Afdeling V van Departement I (toen de afdeling die zich met migratie bezighield) de toelating om een rekruteringsgesprek te houden met Pankowski, die het jaar voordien voor het eerst sinds de oorlog een bezoek had gebracht aan zijn vaderland. “Basisobjectief van de aanwerving van bovengenoemde” – zo schreef de functionaris – “is de installatie van een agent in het milieu van het Parijse blad *Kultura*. [...] De kandidaat is als schrijver en dichter sinds enkele jaren een vast en gewaardeerd medewerker van *Kultura*.” Men besloot Pankowski te rekruteren via zijn broer Zygmunt. Tijdens de voorbereiding bleek echter dat een collega van Afdeling IV (Romaanse landen) Zygmunt al vele jaren goed kende, wat leidde tot een herziening van de aanpak. Uiteindelijk werd de hele operatie, die kryptoniem “Coster” had gekregen, nooit gerealiseerd, mogelijk ook omdat Pankowski in 1959 had gebroken met *Kultura*.³⁸ Hoe dan ook valt te betwijfelen of zij deze keer wel tot succes had geleid.

De grote variatie aan contexten

Alles bij elkaar genomen is duidelijk dat de samenwerking tussen de Poolse inlichtingendiensten en hun informatiebronnen en geheim agenten in België voor elk dossier verschillend was. Sommige contactpersonen hebben wellicht nooit beseft dat zij door de Poolse inlichtingendiensten gebruikt werden, anderen zochten zelf contact op met de Poolse ambassade om een centje bij te verdienen of andere voordelen in de wacht te slepen. Sommigen gaven alleen oppervlakkige informatie door, anderen waren veel waardevoller voor de Brusselse *rezydentura*. Sommigen hadden jaren nodig om wanhopig uit het net te ontsnappen, anderen maakten een ommezwaai en kozen na langdurige samenwerking met de communisten resoluut voor de oppositie.

Ook de inlichtingen die het Poolse veiligheidsapparaat verzamelde, waren zeer divers. De Poolse spionnen waren geïnteresseerd in alles wat aangeboden werd: Belgische politiek, Europese instellingen, internationale relaties, dissidente stemmen en groepen binnen de Poolse diaspora, etc. Toch zijn er ook rode draden merkbaar. Enerzijds noteerden de inlichtingendiensten vaak ook “operationele gegevens” over hun contactpersonen, die mogelijk konden dienen om de samenwerking op te drijven, maar nu vooral een gevoel van onbehagen wekken. Anderzijds lijkt de informatie die ze bemachtigden zelden waardevol. Dat wordt verder bestudeerd in het tweede deel van dit artikel.

III. De reconstructie van de Brusselse *rezydentura*

In *Spioneren voor het communisme* werd al een eerste poging ondernomen om het Poolse spionageweb in België te reconstrueren. Dat lukte aardig voor de tweede helft van de jaren veertig, vooral door de beschikbaarheid van een zelfevaluatie-rapport uit 1949. Voor de decennia nadien moest

38. IPN BU 01136/420. Over de breuk: IDESBALD GODDEERIS, “„Kultura” i Belgia”, *Acta Pancoviana*, 2005, 4.

gewerkt worden met gegevens uit aparte dossiers, wat natuurlijk tot grote onvolledigheid leidde. Ik had wel al toegang gekregen tot de personeelsmap van één inlichtingenofficier: Andrzej Krawczyk alias “Santo”, die van 1985 tot 1990 in Brussel werkte onder de dekmantel van persattaché op de Poolse ambassade.³⁹ In een later artikel kon ik ook de vier laatste “residenten” in Brussel voorstellen: Stanisław Borecki (“Rycki”), Jerzy Kowalski (“Cedro”), Zygmunt Paż (“Gotard”) en Wiesław Kasprzak (“Cami”).⁴⁰

Ondertussen staat de kennis al een stuk verder. Ten eerste hebben Poolse historici al veel agenten ontmaskerd, onder wie er ook actief zijn geweest in België. Vooral het tweedelige *Wywiad cywilny* van Witold Bagieński moet hier vermeld worden: het bevat een overzicht van 35 functionarissen van de UB/SB, hun pseudoniem(en), data van hun verblijf in België (tussen 1945 en 1965), rol binnen de *rezydentura* en dekmantel (met name de functie die zij officieel bekleedden).⁴¹ Ten tweede is er ook veel nieuwe informatie in de nieuwe bronnen die ik raadpleegde. Niet alleen biografische gegevens, maar ook systematische overzichten die toelaten om een meer volledig zicht te krijgen op de netwerken, activiteiten en resultaten.

De eerste rezydentura

Het zelfevaluatie-rapport van 1949 had duidelijk gemaakt dat de Brusselse *rezydentura* toen over meer dan twintig medewerkers beschikte: twee officieren, zes Belgische en elf Poolse geheim agenten en enkele militairen. Slechts van een aantal onder hen kon de identiteit achterhaald worden.

Witold Bagieński kan ons verder helpen. Hij vond immers tal van andere Poolse spionnen die in België waren gevestigd, ook in de jaren vóór 1949. België was het doelwit van een van de oudste operaties die hij kon terugvinden. Een zekere Alter Szerman werd

er onder het kryptoniem “Trop” – in augustus van dat jaar naartoe gestuurd met verschillende opdrachten, maar brak al snel de samenwerking af en reisde kort nadien naar de VS.⁴² De eerste officiële *rezydentura* (voortaan “resident”; het hoofd van een *rezydentura*) was Adam Meller-Conrad (“Stefan”), die vanaf november 1945 officieel fungeerde als secretaris op het consulaat in Antwerpen en gevolmachtigde van de Poolse regering voor repatriëringszaken in België, en in juli 1946 consulaire attaché werd in het consulaat in Brussel. Hij kreeg in maart 1947 versterking van Paweł Janikowski, de eerste secretaris van de ZPP (Bond van Poolse Patriotten, een communistische migrantenorganisatie). Voor de buitenwereld was Janikowski vicedelegaat voor repatriëringszaken, maar in werkelijkheid was hij onderresident onder het pseudoniem “Grzegorz”. Ook Czesław Gutowski alias “Żbikowski” (officieel verbonden aan verschillende consulaire diensten, eerst in Brussel en dan in Luik; in werkelijkheid hoofd van het contra-spionagenet) en Maria Wojciechowska alias “Marta” (officieel een werknemer aan het consulaat-generaal; in werkelijkheid de secretaris van de resident) vervoegden de *rezydentura* in 1947, en zouden er blijven tot in 1951.

Meller-Conrad en Janikowski daarentegen verlieten de *rezydentura* al in de lente van 1948. De nieuwe resident werd vaandrig Piotr Zieliński (“Tkacz”), die officieel achtereenvolgens attaché aan de ambassade, tweede secretaris, en hoofd van het consulaat-generaal was. Kapitein Józef Migos *vel* [Latijn voor ‘of’, door het Poolse inlichtingenapparaat vaak gebruikt voor dubbelnamen] “Jerzy Wolsztyniak” (pseudoniem “Rybak”), die verschillende functies bekleedde bij de repatriëringsdienst, was de nieuwe onderresident (bevoegd voor de migratie). In diezelfde lente van 1948 kwamen er ook twee kaderleden (of onderresidenten) voor de contra-spionage: Franciszek Fajfer en korporaal Wojciech Kralka (officieel respectievelijk werknemer en chauffeur aan de ambassade in Brussel). Deze vier nieuwelingen verlieten de *rezydentura* tussen juni

39. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 175-203.

40. IDESBALD GODDEERIS, “Secretive Spies or Ordinary Clerks?”.

41. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 500-503.

42. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 52-53.

en september 1949; van Zieliński is geweten dat hij uit dienst is geheven in het kader van het werk van enkele commissies die de kaders inspecteerden van Afdeling II van het ministerie van Openbare Veiligheid. Zij werden vervangen door resident Anatol Hanftwurcel (ongetwijfeld Handwurcel) en Danuta Ciekot, die beiden vermeld worden in het zelfevaluatie-rapport van 1949 en respectievelijk in functie waren van mei tot november en van september tot november 1949.

Het zelfevaluatie-rapport blijkt dus echt een momentopname. Meer nog, de *rezydentura* in Brussel werd opgeheven in november van dat jaar. De geheimhouding was doorbroken omdat Handwurcel in het gezelschap van zijn echtgenote over operaties had gepraat – na zijn terugkeer naar Polen werd hij ontslagen en gearresteerd.⁴³ Maar anderzijds werden de *rezydentura's* ook in de buurlanden opgedoekt, enerzijds in het kader van de zuiveringen tegen de ‘rechts-nationalistische vleugel’ van generaal Waclaw Komar (een voormalige directeur van de veiligheidsdiensten die in ongenade was gevallen) en anderzijds na het overlopen van Izydor Modelski, de militaire attaché in Washington.

Bagieński's overzicht is niet volledig, zoals hij zelf ook schrijft. Er ontbreken drie officieren die vermeld worden in het zelfevaluatie-rapport van 1949: consul-generaal “Leopold”, consulaire agent “Ryszard” en verbindingsofficier “Halina”. Bovendien vermeldt hij elders in zijn boek Marian Dzieciolowski, die in 1949 naar Parijs werd overgeplaatst vanuit Brussel.⁴⁴

Regelmatische wissels in de late stalinistische periode

Pas in de lente van 1951, toen de situatie in de centrale in Warschau gestabiliseerd was en de operationele afdelingen weer actief waren, wer-

den de *rezydentura's* in Brussel en enkele andere belangrijke plaatsen heropgebouwd. Daarmee kwam niet meteen stabiliteit: de eerste twee nieuwe residenten – eerst kapitein Wiktor Skala *vel* “Wiktor Sławin” (pseudoniem “Kornel”) en nadien majoor Maksymilian Minc *vel* “Leon Minc” (“Ali”) werden in december 1952 uit dienst gezet omdat ze ervan verdacht werden aan de kant te staan van generaal Waclaw Komar. Ook de twee andere officieren die in 1951 naar België waren gekomen, verlieten het land in 1952.⁴⁵

In de loop van dat jaar waren er al twee nieuwe functionarissen naar Brussel gekomen. De positie van *rezydent* in Brussel bleef gedurende enkele maanden open, werd pas in augustus 1953 opnieuw ingenomen, en kreeg een meer bestendige invulling met de aanstelling van kapitein Józef Cywiak (“Wiktor”) op 1 november 1953. Toch was dat niet meteen de sleutel tot succes. Cywiak had voordien al de cel in Londen geleid, maar had niet alle operaties tot een goed einde gebracht en werd in augustus 1955 vervangen door majoor Leon Szymoniak (“Marcin”).⁴⁶

Op dat moment was de *rezydentura* op haar grootst. Vanaf 1953 waren er jaarlijks minstens drie nieuwe functionarissen naar België gekomen, en volgens het overzicht van Bagieński telde het Brusselse netwerk in de zomer van 1955 zeker negen functionarissen.⁴⁷ Net als hun voorgangers in de tweede helft van de jaren veertig en het begin van de jaren vijftig werkten zij allemaal onder de dekmantel van een diplomatieke functie. De rapporteur, de expert paspoorten en visa, de consulaire attaché en de viceconsul in het consulaat-generaal in Brussel; het hoofd van het consulaire agentschap in Antwerpen en een werknemer en een afdelingshoofd bij de handelsattaché, een chauffeur, codeur en de tweede secretaris op de ambassade in Brussel: al deze personen waren in feite verbonden met de UB.

43. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 421, 464-465 (met foto's van Meller-Conrad (“Stefan”), Janikowski (“Grzegorz”), Zieliński (“Tkacz”) en Handwurcel (“Paweł”)); II, 500-501. Over Zieliński (“Tkacz”): I, 163 & 432. Over Handwurcel: I, 180.

44. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 167.

45. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 478-480 & 228; II, 501.

46. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 481, 498 & 517-518 (met een foto van majoor Leon Szymoniak (“Marcin”)); II, 501-502.

47. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 501-502: “Robert”, “Sergiusz”, “Daniela”, “Albeniz”, “Krzysztof”, “Gwidon”, “Ślązak”, Temblowski en “Marcin”.

Wellicht waren het er zelfs nog meer. Het dossier van Marian Pankowski bevat zeven rapporten van "Adam", het oudste van 10 september 1955. "Adam" noemt zichzelf een "werknemer op de ambassade" en gaf ook lezingen op officiële gelegenheden. Het zou daarom kunnen lijken dat het een ander pseudoniem is voor Szymoniak, die zoals gezegd in augustus 1955 Cywiak opvolgde als resident. Dat is echter niet mogelijk: het dossier bevat ook een nota van "Wiktor" van 12 september 1955, een maand na zijn officieel ontslag. Mischien was de echte naam van "Adam" Biegański. In een ander rapport gaf "Adam" verslag van een gesprek van Pankowski met Jarosław Iwaszkiewicz, een Poolse schrijver op bezoek in België. Pankowski had daarin gezegd dat "hij omwille van politieke redenen geen contact kon hebben met de ambassade. Hij zag weliswaar af en toe Biegański, maar dat was eerder vriendschappelijk. Hij wil dat onderhouden, maar heeft tegelijk schrik omdat hij denkt dat B. voor de veiligheid werkt."⁴⁸

Hoe dan ook, "Adam" noch Biegański staan in het overzicht van Bagieński. Deze laatste maakt evenmin melding van drie handelsattachés waarvan de pseudoniemen worden gegeven in het dossier van Jacques Van Offelen: "Krzysztof" (Leon Hendler), "Kalina" en "Frank".⁴⁹ Ook andere functionarissen kent Bagieński niet. Zo heb ik enkele namen gecheckt van Poolse diplomaten die ik had teruggevonden in het archief van het Poolse ministerie van Buitenlandse Zaken, en stootte ik op die manier op het dossier van Jerzy Wiechecki.⁵⁰

Stabilisatie na 1956

De machtsgreep van de gematigde Władysław Gomułka in Polen in oktober 1956 had ook een effect op de *rezydentura* in Brussel. Tussen eind 1956 en begin 1958 werden zeker zeven func-

tionarissen teruggeroepen naar Warschau, waaronder ook de resident Szymoniak ("Marcin"). De enige inlichtingenofficier van voor 1956 die dan nog in België werkte, was Młynarski. Hij is meteen ook de man met de langste staat van dienst in België: net geen vijf jaar. In maart 1959 werd hij samen met luitenant Eugeniusz Matusiak ("Lech") door de Belgische overheid het land uitgezet, nadat deze laatste op heterdaad was betrapt bij het nakijken van een geheime brievenbus die werd gebruikt in het contact met wat een dubbelagent bleek te zijn.⁵¹

Matusiak was een van de twee inlichtingenofficiëren die in 1957 op de Belgische *rezydentura* begonnen te werken. In 1958 kwamen er drie nieuwe toe; de twee volgende jaren telkens één. Zij bleven allen tussen de twee en de vier jaar in België, opnieuw allemaal onder een diplomatieke cover, de meesten als verslaggever in het consulaat-generaal en eentje als leraar in Poolse schooltjes in het Luikse. De nieuwe resident vanaf april 1958, onderkolonel Aleksander Petluch *vel* "Aleksander Kowalski" ("Wrzos"), werkte net als zijn voorganger Szymoniak officieel als tweede secretaris van de ambassade in Brussel.⁵²

Het onderzoek van Witold Bagieński stopt in 1961. Hopelijk komt er later nog een vervolg, maar voorlopig moeten we de Brusselse *rezydentura* in de jaren en decennia na 1961 reconstrueren aan de hand van de kryptonimen die we tegenkomen in de geraadpleegde dossiers of in andere studies van de Poolse inlichtingendiensten. Uiteraard kan dat niet zo systematisch als voor de jaren voordien.

Het lijkt erop dat we kunnen achterhalen wie de residenten waren. Het dossier van Jan Kułakowski geeft de pseudoniemen van twee van hen: niet alleen de hierboven geïdentificeerde

48. IPN BU 01136/420.

49. IPN BU 01069/90, 17, 21 & 48.

50. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 196.

51. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 343 & 518; WŁADYSŁAW BULHAK, *Wywiad PRL a Watykan*, 109; IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 206.

52. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 517-518 (met een foto van Aleksander Petluch *vel* "Aleksander Kowalski" ("Wrzos")); II, 502-503. Over Petluch, zie ook WŁADYSŁAW BULHAK, *Wywiad PRL a Watykan*, 104-105.

“Wrzos”, maar ook zijn opvolger “Buk”.⁵³ “Tos” wordt in Lachowski’s dossier de resident in 1971 genoemd.⁵⁴ Inderdaad ontving hij in de jaren 1973-1975 instructies uit Warschau en becommentarieerde hij verslagen van agenten in België. De naam van wie mogelijk zijn opvolger was vond ik terug in de lijvige studie van Patryk Pleskot over westerse diplomaten in Warschau. Daar staat dat Kazimierz Kudła het hoofd was van de diplomatieke cel van de contraspionage en begin jaren zeventig werd overgeplaatst. In 1974 kreeg hij zijn eerste buitenlandse post: officieel werd hij viceconsul in Antwerpen; in werkelijkheid was hij resident in België. Volgens Pleskot “bleef hij beide taken vervullen tot in 1979, waarop hij op pensioen ging”.⁵⁵ Dat is eigenaardig, want in een artikel over de laatste vier residenten stelde ik al vast dat Stanisław Borecki (“Rycki”) in november 1975 de leiding kreeg over de Brusselse *rezydentura*.⁵⁶

In *Spioneren voor het communisme* worden al heel wat andere schuilnamen gegeven van Poolse inlichtingenofficieren in Brussel in de jaren zestig, zeventig en tachtig. Geleidelijk kunnen we steeds meer van hen identificeren. Zo weten we uit het dossier van Jean Vanwelkenhuyzen dat “Dąbrowski” het pseudoniem was van Stanisław Klos, de tweede secretaris aan de ambassade: de map bevat een brief waar hij Klos en zijn vrouw bij hem thuis uitnodigt.⁵⁷ Elders vinden we de echte namen van agenten, maar kennen we hun pseudoniem niet. Władysław Bułhak schrijft bijvoorbeeld dat Fabian Dmowski, die vanaf 1971 de leiding had over Afdeling VI (Romaanse landen, later omschreven als “NAVO-Vaticaan”), van 1975 tot 1980 over de *rezydentura* in Rome en tussen 1980 en 1983 over het hele Departement I van het ministerie van Binnenlandse Zaken, eind jaren vijftig of begin jaren zestig “enige tijd doorbracht onder een ‘legaliserende naam’ in Turkije en nadien in Bel-

gië”. Overigens schrijft Bułhak dat ook Konstanty Janowski, een andere hoge officier die onder meer op het Vaticaan heeft gewerkt, in 1959-1960 een jaar op de *rezydentura* in België zat (maar staat hij niet in het overzicht van Bagieński).⁵⁸

Zelfs via de catalogoog in de leeszaal van het IPN kan je tegenwoordig al de identiteiten van functionarissen en agenten terugvinden. Een snelle search ontmaskert al heel wat pseudoniemen: “Vert” staat voor Robert Gajerski, “Herd” voor Andrzej Kornaszewski, “Wers” voor Roman Sobierski, “Gabi” voor Waldemar Czulec, “Orion” voor Bogusław Szuster enz. Verder onderzoek kan zeker meer biografische informatie opleveren over al deze inlichtingenofficieren. We kunnen er echter nu al van uitgaan dat zij, net zoals bijna al hun collega’s die al geïdentificeerd konden worden, werkten onder de dekmantel van een diplomatieke functie.

Geheim agenten

Niet alleen inlichtingenofficieren, maar ook geheim agenten kunnen steeds gemakkelijker geïdentificeerd worden. “Eddy”, die volgens het zelfevaluatierapport van 1949 werd gerekruteerd in Polen in 1947, met een Belgische trouwde en de toelating kreeg om naar België te gaan, is mogelijk het pseudoniem van Szczepan Kuty, die volgens de catalogoog op het IPN in 1909 is geboren en wiens dossier documenten bevat van de periode 1947-1969. Uitsluitel kan alleen gegeven worden door het dossier te raadplegen.

Anderzijds duiken er ook nieuwe geheim agenten op. Een “Plan voor de ombouw van de *rezydentura* in België uit de herfst van 1949” maakt melding van vier pseudoniemen die ik nog niet

53. IPN BU 01168/106.

54. IPN BU 003195/110.

55. PATRYK PLESKOT, *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989)*, Warszawa, 2013, I 277.

56. IDESBALD GODDEERIS, “Secretive Spies or Ordinary Clerks?”.

57. IPN BU 003195/158.

58. WŁADYSŁAW BUŁHAK, *Wywiad PRL a Watykan*, 116-119.

kende: “Hutnik”, “Economista”, “Carotte” en Kopczyński.⁵⁹ Bagieński heeft het verder nog over Józef Węgrzyn vel “Joseph Wagner” (“Skiba”), die in april 1948 op illegale missie naar België werd gestuurd om informatie te winnen over het IRO en de restanten van het Poolse leger in ballingschap.⁶⁰

Van sommige informatiecontacten geeft hij de echte naam. Rik Lenaerts, redacteur buitenlands nieuws van het Antwerpse socialistische dagblad *Volksgazet* en secretaris en later voorzitter van de Vereniging van Socialistische Journalisten van België (VSJB), verzamelde voor de Poolse veiligheidsdiensten onder codenaam “Szwed” materiaal over de Belgische politiek, de NAVO en Duitse aangelegenheden.⁶¹ David Lachman (later Michał Lubiński), werd in 1958 op eigen vraag naar België gestuurd, maar was daar niet “van operationeel nut”. Hij was in het interbellum als kind met zijn ouders naar België gemigreerd, in 1944 omwille van verzetsactiviteiten gearresteerd en naar Auschwitz gedeporteerd, nadien naar België teruggekeerd maar in 1948 op aansturen van de Kommunistische Partij van België naar Polen gerepatrieerd en daar voor de inlichtingendiensten beginnen werken.⁶² Eveneens in 1958 werd majoor Bronisław Piasta (“Jean Bernard”) in België gedropt, maar na drie maanden verhuisde hij naar Frankrijk.⁶³

Bagieński brengt daarnaast het verhaal van een spectaculaire, maar mislukte rekrutering. Verschillende departementen van het Poolse veiligheidsapparaat richtten zich in 1954 op het anticommunistische spionagenetwerk van Jan Kraczkiewicz.⁶⁴ Eerst werkten ze via de geïnfilterde agent Adam Bitoński (“Beatrice”) en Jans broer Zygmunt Kraczkiewicz, die hoogleraar was aan de univer-

siteit van Warschau en Jan probeerde te overhalen om voor de volksrepubliek te werken. In mei 1955 kwam majoor Zbigniew Dybała, het hoofd van Afdeling IV (West-Europa) van Departement I van het KdsBP, in eigen persoon naar Brussel om Jan Kraczkiewicz aan te werven. Tijdens een nieuwe ontmoeting tussen de twee in augustus van dat jaar viel de Belgische politie binnen, maar Dybała beriep zich op zijn diplomatieke onschendbaarheid en keerde met een taxi terug naar de Poolse ambassade. Het voorval leidde wel tot wantrouwen bij de Britten, die hun samenwerking met Kraczkiewicz kort nadien opzegden.⁶⁵

Bagieński vond ook statistische overzichten, en die tonen aan dat het belang van België voor Poolse inlichtingendiensten afnam. Op 1 november 1955 beschikte Departement I van het KdsBP over 11 geheim agenten in België, waarvan er 4 gerekruteerd waren in 1955. Dat was minder dan de 56 in West-Duitsland, 22 in Frankrijk en 12 in Zweden, maar meer dan bv. de 9 in Groot-Brittannië en in Italië.⁶⁶ Op 1 januari 1961 werkten er in België 15 agenten en 5 geheime medewerkers (TW's) voor het Departement I van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het land telde nu evenveel agenten als Canada en Israël, en merkkelijk minder dan de Bondsrepubliek (90), Frankrijk (45), Groot-Brittannië (32), de VS (31), Oostenrijk (22) en Italië (17).⁶⁷

De rezydentura in de jaren tachtig

Zoals gezegd stopt het onderzoek van Bagieński in 1961. Voor de daaropvolgende decennia zijn er echter interessante dossiers beschikbaar die niet over een inlichtingenofficier, contactpersoon of

59. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 439.

60. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 299.

61. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 341; BERT BOECKX, *Inventaris van het archief van S.V. Ontwikkeling en Excelsior N.V. Uitgeverij en drukkerij van het dagblad Volksgazet (1906-1979)*, Gent, 1999, 201.

62. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 310 & 326-327.

63. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 342.

64. IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 270-272.

65. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, II, 204-213.

66. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 272.

67. WITOLD BAGIEŃSKI, *Wywiad cywilny*, I, 346-348.

object handelen, maar over de Brusselse *rezydentura* zelf.⁶⁸ Zij kregen verschillende codenamen (“Soła”, “Dekor”, “Wisła”, “Brabancja”, “Pilica”, “Nitrol” en “Ostenda”), al hebben ze het allemaal over dezelfde cel. De oudste documenten dateren van eind jaren zeventig, maar de meeste zijn opgesteld in de jaren tachtig, vooral dan de tweede helft van dat decennium, en lopen zelfs door tot in 1990. Zulke dossiers zijn (nog?) niet beschikbaar voor vroegere periodes; mogelijk zijn die vernietigd.

Deze lijvige dossiers bevatten verschillende soorten documenten. We vinden er werkplannen voor bepaalde jaren met gedetailleerde overzichten van wat de inlichtingendiensten wilden bereiken, duizenden instructies in verband met individuele cases, verslagen van de activiteiten, statistieken en analyses van welke informatie ze van welke officier krijgen, evaluaties van aparte inlichtingsofficieren en de gehele *rezydentura*, rapporten over wat er met welke informatie wordt gedaan, samenvattingen van vergaderingen in Warschau waarbij verschillende pionnen hun opinie over de Brusselse *rezydentura* geven, correspondentie over rotaties van het personeel, foto's van de beveiliging van de ruimtes in de ambassade, nota's over de interne liaison van de *rezydentura* etc.

Een eerste lezing van de dossiers toont dat de Brusselse *rezydentura* in de jaren tachtig nog een stuk uitgebreider was dan gedacht.⁶⁹ Volgens een dienstnota van 17 januari 1986 waren er op dat moment zes officieren in de Brusselse *rezydentura*, waarvan ik er drie nog niet in andere bronnen was tegengekomen.⁷⁰ Nog veel talrijker zijn de kryptonieren van agenten. Om maar één voorbeeld te geven: een evaluatie uit de zomer

van 1988 geeft korte informatie over meer dan twintig medewerkers.⁷¹ De dossiers van de *rezydentura* bevatten tientallen van dergelijke overzichten en honderden notities of instructies over individuele agenten...

Enkele systematische overzichten wijzen in dezelfde richting. Op 1 maart 1982 beschikte de *rezydentura* over 6 agenten, 1 operationele bewerking (RO), 10 informatiecontacten (KI), 22 operationele contacten (KO) en 30 mappen van inleidende materialen (SMW). Twee en een half jaar later, op 1 september 1984, waren sommige categorieën al fors gegroeid: de *rezydentura* had toen 7 RO's, 8 KI's, 14 KO's en 47 SMW's. Wel een kanttekening: een “Samenstelling van de bronnen en operaties van de *rezydentura*” geeft alle kryptonieren, afdelingen waarvoor ze werkten, verantwoordelijke officier en een korte omschrijving (zoals “actief”, “nieuw verworven”, “zeer waardevol”, “passief” en “gebrek aan wil om samen te werken”), en daaruit blijkt dat vele agenten een minimale rol moeten gespeeld hebben.⁷²

De centrale in Warschau maakte ook statistieken van de gewonnen informatie, en die leren ons meer over de domeinen waarop de Poolse spionnen in België vooral werkten. Tussen 1 januari 1982 en 15 september 1984 ontving Warschau 541 inlichtingen uit Brussel, tussen 1 januari 1985 en 1 augustus 1986 301 en tussen 1 september 1986 en 31 augustus 1988 420. De centrale verdeelde die verder onder volgens hun inhoud. De twee grootste categorieën waren de “economische problematiek” (20,14% in 1982-1984, 24,83% in 1985-1986, 29,99% in 1986-1988) en “sabotage” (respectievelijk 22,55%, 13,24% en 19,28%). Daarnaast verzamelde de Brus-

68. IPN BU 003171/46 I-II, IPN BU 003171/47 I-II, IPN BU 003171/51 I-II, IPN BU 003171/52 I-II, IPN BU 003171/53 I-II, IPN BU 003171/155 I-II, IPN BU 003171/165 I-II, IPN BU 003171/260.

69. Dit artikel beperkt zich tot een analyse van de evolutie in België. Voor een vergelijking van de Poolse inlichtingendiensten in België met andere landen, zie IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme*, 187.

70. Met name kapitein Julian Aksamit (“Wiler”, viceconsul sinds augustus 1985), kapitein Andrzej Zdunek (“Foret”, consulaire attaché in Antwerpen sinds juli 1984) en luitenant Michał Mierzwa (“Mebe”, attaché in het Bureau van de handelsadviseur). Zie IPN BU 003171/51, II, 40-41. De drie bekende waren “Gotard”, “Molski” en “Santo”.

71. IPN BU 003171/165, I, 106 e.v.: “Flik”, “Arlon”, “Arpad”, “Teher”, “Ursus”, “Lux”, “Rawicz”, “Rawa”, “Dragon”, “Rabbit”, “Tess”, “Dijon”, “Celt”, “Ma”, “Ades”, “Croix”, “Szum”, “Bene”, “Alberton”, “Otmar”, “Morena”, “Lucyna”, “Małynicz”, “Farmer” en “Reh”.

72. IPN BU 003171/51, I, 383 e.v. & 398 e.v.

selse *rezydentura* ook veel gegevens over de NAVO (17,37%, 12,58% en 12,14%) en de EEG (10,53%, 12,91% en 0,24%). Andere belangrijke categorieën waren het Vaticaan (6,65%, 7,62% en 5,95%), “de Duitse thematiek” (5,54%, 1,99% en 2,86%) en de VS (2,96%, 4,30% en 7,14%). Opvallend is vooral dat er vrij weinig info werd verkregen over de Benelux-landen (1,66%, 2,98% en 4,05%; in de drie periodes samen 35 inlichtingen) en de situatie betreffende de intelligence (2,40%, 3,64% en 4,05%; samen 41 inlichtingen).⁷³

Sommige doelwitten werden gecodeerd. In *Spioneren voor het communisme* had ik het al over “Węże” (“Slangen”), “Zachód” (“Westen”), “Traszka” (“Watersalamander”) en andere acties die verband hielden met Solidarność, over “Olimp” (“Olympusberg”, het kryptoniem voor het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken) en over “Jaskinia” (“Grot”).⁷⁴ Het grote aantal vermeldingen van dit laatste in de dossiers van de *rezydentura* doet vermoeden dat “Jaskinia” voor de NAVO staat. Een ander kryptoniem dat veel voorkomt is “Traktat” – ongetwijfeld de EEG. Maar er zijn er nog veel meer. Sommige worden geïdentificeerd: “Eureka” bijvoorbeeld slaat op het Europees Uitvoerend Agentschap Onderzoek en “Szerzenie” (“Uitzending”) op Radio Free Europe.⁷⁵ Van andere – onder meer “Castrol” en “Korniki” (“Schorskevers”) – blijft de ware betekenis voorlopig onduidelijk.

De dossiers van de Brusselse *rezydentura* bevatten met andere woorden talloze gegevens die toelaten om de Poolse spionageactiviteiten in kaart te brengen. Het vraagt echter enorm veel tijd om dat te doen, zeker omdat het onderzoek niet stopt bij deze dossiers. Integendeel, de kryptoniemen leiden ook tot nieuwe dossiers. Eén ervan heb ik even ingekeken: dat van “Reh” (zie hierboven). Maar er wachten nog tientallen andere...

Zelfevaluaties

De centrale in Warschau maakte niet alleen statistieken, maar was ook constant bezig met het controleren en evalueren van haar officieren, agenten en operaties. De dossiers van de *rezydentura brukselska* uit de jaren tachtig bevatten tientallen, wellicht honderden beoordelingen over periodes, individuen en acties. De informatiebron “Artures” bijvoorbeeld kreeg voor zijn inlichtingenwerk van januari 1984 tot december 1985 de evaluatie “niet helemaal voldoende”, terwijl de resultaten van “Mebe” tussen oktober 1983 en september 1985 “helemaal bevredigend” waren.⁷⁶

Een analyse van al die beoordelingen – en hun motivaties – ligt niet voor de hand. Niet alleen omwille van de tijd die dat zou vragen, maar ook omwille van de heterogeniteit. Zo kreeg de Brusselse *rezydentura* voor de periode van februari 1982 tot september 1984 heel verschillende evaluaties: “onvoldoende” van Afdeling VII (Intelligence op gebied van chemische en farmaceutische industrie); “niet helemaal voldoende” van Afdeling X (Buitenlandse contraspionage); “voldoende” van Afdeling III (Operaties tegen de overige landen van de NAVO en het Vaticaan); “positief” van Afdeling IV (Samenwerking met industrie, bewerking en gebruik van materialen die verkregen zijn door de wetenschappelijk-technische intelligence); “goed” van Afdelingen I (Operaties tegen de BRD), VIII (Economisch-prognostieke intelligence), XI (Strijd tegen ideologische sabotage), XIV (Illigale intelligence) en XVII (Inlichtingen en analyses); en “zeer goed” van Afdelingen II (Operaties tegen de VS) en XII (Organisatie van inspiratie en speciale ondernemingen). Afdeling V (Intelligence op gebied van zware industrie) was niet “in staat een volledige evaluatie te geven”; van Afdelingen VI (Intelligence op gebied van elektrische en machine-industrie) en XV (Operationele techniek) werd geen rapport gevonden.⁷⁷

73. IPN BU 003171/51, I, 408, 428 & 448.

74. IDESBALD GODDERIS, *Spioneren voor het communisme*, 125, 142 & 192-193.

75. IPN BU 003171/165, I, 86 & IPN BU 003171/51, II, 133.

76. IPN BU 003171/155, I, 47 & 50.

77. IPN BU 003171/51, II, 165-191 & IPN BU 003171/51, I, 422 (het vervolg van het verslag van XI, zie IPN BU 003171/51, II, 187-191).

Met andere woorden: twee afdelingen waren niet (helemaal) tevreden, twee andere waren tevreden, vijf vonden de resultaten goed en twee andere heel goed. Deze resultaten zijn verrassend, want de SB maakte ook statistieken van alle informatie, en die zijn minder overtuigend. In ongeveer dezelfde periode, tussen 1 januari 1982 en 15 september 1984, ontving de centrale 541 inlichtingen uit Brussel. Daarvan waren er 216 (39,92%) bruikbaar, 317 niet (58,58%) en waren er 8 in bewerking. Slechts 2 kregen de beoordeling “zeer goed”, 117 “goed”, 334 “voldoende” (61,72%), 30 “bibliotheekwaarde”, 11 “onvoldoende”, 8 “geen evaluatie” en 39 “niet aan evaluatie onderworpen”.⁷⁸

De statistieken voor de periodes van 1 januari 1985 tot 1 augustus 1986 en van 1 september 1986 tot 31 augustus 1988 geven gelijkaardige resultaten. Er werden toen respectievelijk 301 en 420 inlichtingen uit Brussel gewonnen: gemiddeld dus 17,7 en 17,5 per maand (tegenover 16,9 voor de periode 1982-1984). Van die 301+420 vormden er 15+16 de basis voor zelfstandige informatie, waren 89+115 gebruikt in samengevoegde informatie (29,57% & 36,89%), 4+6 aan een andere eenheid doorgegeven, 159+209 als “documentair / voor de cartotheek” beschouwd (49,74% & 52,82%), 19+22 teruggestuurd naar de verzender, 2+11 vernietigd en 13+1 in bewerking. Ook de waarde was beperkt: slechts 1+0 inlichting kreeg de beoordeling “zeer waardevol”, 47+47 waren “waardevol”, 204+317 hadden een “beperkte waarde”, 20+32 waren officieel/publiek, 5+6 waardeloos, 11+17 niet aan beoordeling onderworpen en 13+1 waren in bewerking.⁷⁹ Met andere woorden: de centrale in Warschau stelde zelf letterlijk dat twee derde tot drie kwart van de in Brussel verkregen inlichtingen (67,77% & 75,45%) een beperkte waarde hadden. Het contrast tussen deze bedenkelijke efficiëntie en de hoge waardering die inlichtingendiensten vaak gegeven wordt in de literatuur, is groot.

De militaire inlichtingendienst

Dat contrast lijkt ook op te gaan voor de militaire inlichtingendienst. Sławomir Cenckiewicz publiceerde in 2011 een boek dat nog steeds kan beschouwd worden als het standaardwerk over de tegenhanger van de civiele intelligence in Polen. België komt daar uiteraard ook in voor, al had het in 1959 nog geen prioriteit voor de Zarząd (‘Bestuur’) II (tot 1951: Oddział [‘Afdeling’] II) van de generale staf van het Poolse leger (SGWP), zoals de officiële naam van de instelling luidde. In 1960 noteerde kolonel Włodzimierz Ostaszewicz, de kersverse militaire attaché in Brussel die als “Picard” tegelijk het hoofd van de *rezydentura* was (en vanaf de jaren zeventig begon samen te werken met de CIA en in oktober 1981 in Wenen overliep naar het westerse kamp), zelfs:

Na aankomst ontving ik als nalatenschap van mijn voorgangers geen enkele agentuur en is er mij geen enkele contactpersoon doorgegeven. Evenmin interessante kennis. Ik kende de bestuurstaal niet. De verbinding met een agent op het terrein, “Marcel” was al enkele jaren opgeschort. Met een tweede, het formeel aangeworven individu – “Ferdynand” – was er eveneens al enkele jaren geen contact opgenomen. Er was ook een gebrek aan om het even wat voor beschrijvingen van de intelligence-situatie op het terrein.

In de jaren nadien veranderde dat, en in 1972 bevond België zich bij de groep van acht landen waarvoor de Poolse militaire inlichtingendienst zich het meest interesseerde.⁸⁰ Dat had uiteraard te maken met het feit dat België de zetel was geworden van de NAVO na de Franse terugtrekking uit de bevelsstructuur van het Atlantisch bondgenootschap in 1966. Het jaar nadien verhuisden het centrale commandocentrum van Rocquencourt bij Parijs naar Casteau bij Mons en het politieke

78. IPN BU 003171/51, I, 408.

79. IPN BU 003171/51, I, 428 & 448.

80. SŁAWOMIR CENCKIEWICZ, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991*, Poznań, 2011, 132 (1959), 137 (citaat), 160 (1965), 194 (1972) & 230-232 (het “verraad” van Ostaszewicz”).

en administratieve hoofdkwartier van Parijs naar de Brusselse deelgemeente Evere.

De archieven van de militaire inlichtingendienst zijn pas de voorbije jaren toegankelijk gemaakt voor onderzoek. Ze lijken voor een groot deel bewaard en zijn alvast heel omvangrijk: op 12 augustus 2021 telde de inventaris van het IPN minstens 186 dossiers van het Zarząd II SGWP in Warschau waarin België voorkwam (en daarnaast ook nog dossiers van verwante collecties, zoals de bibliotheek van voormalige militaire veiligheidsorganen van de Poolse staat). Het zal veel tijd vragen om die allemaal door te nemen. Maar een kleine – en zeker geen representatieve – steekproef doet vermoeden dat de militaire inlichtingendienst niet heel veel verschilde van haar civiele evenknie.

Zo nam ik een dossier met correspondentie met “Gryf”, zoals de *rezydentura* in Brussel werd genoemd, door voor het jaar 1989. Het telt 147 bladzijden en de meeste daarvan zijn indexkaarten van de door Brussel aangeleverde informatie. Hoewel het vooral blijkt te gaan om gepubliceerde boeken en tijdschriften, kreeg de *rezydentura* een “goede” beoordeling voor 1988. Haar “operationeel werk” was “voldoende”: het “type-rend en rekruterend werk” en de “bestudering van objecten met een intelligence belang” kregen de evaluatie “amper voldoende”, maar het “zoeken en bedienen van informatiebronnen”, de “intelligence techniek” en de “studie van de intelligence situatie” waren “goed”. Ook alle luiken van het “informatie werk” – met name het “informeren op lange termijn” en het “lopend informeren” werden als “goed” beschouwd.

Uit de evaluaties van aparte documenten die Brussel naar Warschau stuurde, blijkt echter dat men gul was met positieve beoordelingen. Op 7 februari 1989 werd er één bron als “kostbaar” beschouwd: een kopie van “La mobilisation dans

l’armée”. 21 andere waren “waardevol”. Onder die laatste bevonden zich zaken die je zo in de boekenwinkel kon vinden: “Grondwet van België [sic]”, “Wolters woordenboek” en “Atlas routier”.⁸¹

Naast het hierboven besproken persoonsdossier van “Jula” heb ik ook enkele meer inhoudelijke dossiers doorgenomen over het Politiek Comité van de NAVO (het politieke en administratieve hoofdkwartier in Evere/Haren) en de SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe, het centrale commandocentrum in Casteau).⁸² Zij bevatten vooral algemene gegevens, waaronder de parkeerrichtlijnen, de organisatiestructuur, het arbeidsreglement, de bewaking van het gebouw, de personeelsbezetting enz. Uiteraard mogen we de waarde hiervan niet negeren: het is interessant, zelfs noodzakelijk om die informatie over de vijand bij de hand te hebben. Maar tegelijk moeten we niet overdrijven. De foto’s in de dossiers zijn allemaal genomen van aan de straatkant – iedereen had dat kunnen doen (al was dat verboden). Zij illustreren letterlijk dat de militaire inlichtingendienst geen zicht had op wat er zich binnen de muren afspeelde.

Andere dossiers gaan over de “verbindingssystemen” tussen geheime medewerkers en officieren.⁸³ Zij tellen honderden bladzijden met beschrijvingen, schetsen, kaarten en foto’s van allerlei signalisatieposten, verbergplaatsen en brievenbussen waar boodschappen of pakjes konden achtergelaten worden. We vinden er ook ontmoetingsplaatsen en zelfs plaatsen om materiaal van de omvang van een groot boek of een radiostation te begraven. Vaak ging het om kerkhoven of elektriciteitscabines op afgelegen plaatsen, verspreid over heel België, van de kust tot de Ardennen. Heel populair waren valse plafonds en holle ruimtes in toiletten in Brusselse cafés, uiteraard omdat men daar in alle discretie kon werken. Bij dit alles hoorden ook allerlei codes om te kunnen communiceren: manieren om de details van

81. IPN BU 2602/27992. Cenckiewicz vermeldt in zijn boek ook enkele evaluaties die de centrale van de militaire inlichtingendienst maakte, en zij wijzen in dezelfde richting (SŁAWOMIR CENCKIEWICZ, *Długie ramie Moskwy*, 200-211).

82. IPN BU 2602/23369 & IPN BU 2602/22297.

83. IPN BU 2602/4999 & IPN BU 2602/22590.

204/00178/253

- 9 -

11 2

Sprawdzam w skrzynce sygn. Nr. 2 w jakiej skrzynce mam odebrać pocztę X. i widząc znak 13 wymazuje go. Idę odebrać przyznaną dla mnie pocztę.

W wypadku nie znalezienia poczty X. wracam do skrzynki sygn. Nr. 2 i obok znaku 13 rysuję 26 /1326/.

Termin do sprawdzenia odbioru swej poczty X. wyznacza sam.

Jać w charakterze odpr. specjalizacji i tymczasem ra dlugeto

C. Skrzynka dla paczek.

Kawiarnia CHEZ MILO, Avenue de la Porte de Hal Nr. 40

W kawiarni jest dość duży ruch, zwłaszcza w porze obiadowej.

Publiczność składa się przeważnie z robotników *(nie dobre)*

Skrzynka dla paczek znajduje się w piwnicy gdzie mieszczą się

ustępy. /Główne wejście do telefonu i ustępów jest takie samo/

Ustępy są podzielone na dwie ubikacje z napisami "Hommes-Dames".

W każdej ubikacji znajduje się skrytka dla paczek.

W każdej ubikacji na wysokości 1m,20 znajduje się okienko

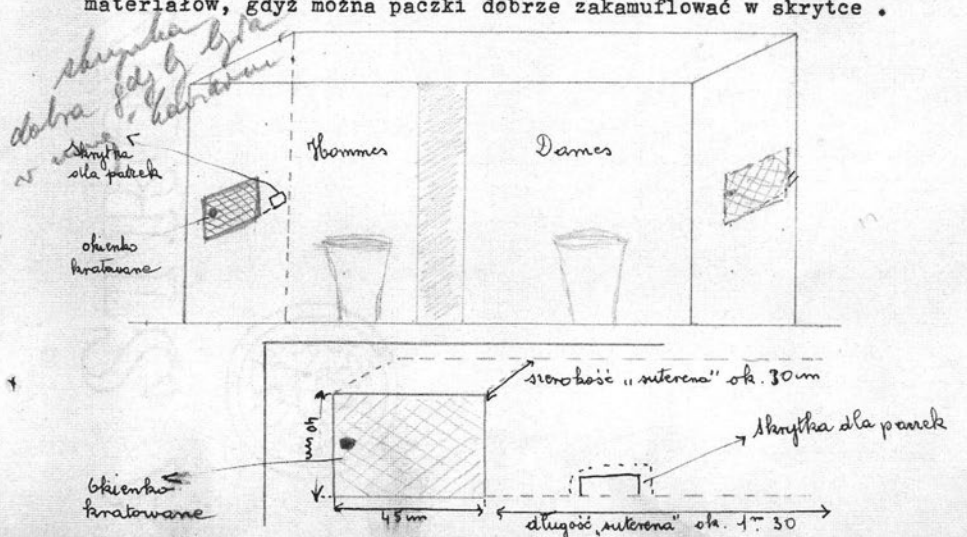
kratowane bez szyby, które można otworzyć. Służą one dla wentylacji

Przez tę okienko można położyć paczki lub inne materiały na dnie

tego coś w rodzaju małego suterena. Dno tego "suterena" jest

na wysokości okienka, szerokości ok. 30cm i 1,30 dług. /Patrz szkic

Uważam, że jest to bardzo dobra skrytka dla paczek lub innych materiałów, gdyż można paczki dobrze zakamuflować w skrytce.

Een voorbeeld van een beschrijving van een geheime brievenbus in het toilet van een Brussels café.

Bron: IPN BU 2602/4999.

Nr Nr pism		Skąd przybyło lub dokąd odesłano pismo	Nr Nr str. w aktach	U w a g i
wychodz.	wchodz.			
1	2	3	4	5
		Szkic Nr. 1. dla schowka „Harpe”	123-124	
		Rysunek Nr. 1 dla schowka „Blinde”	125	
		Rys. Nr. 2 dla schowka „Blinde”	126	
		Klejce na zakop. mater. „point”	127-129	
		Sygnatorka „Pierre”	130	
		Klejce na spotkanie „Ranne”	131-135	
		Klejce na spotkanie „chateau”	136-140	
		Opis lotnika cywilnego w zoute	141	
		Opis sygnatorki „Hubert”	142-143	
		Rys. Nr. 1 dla sygnatorki „Hubert”	144	
		Opis klejca na spotkanie „sentier”	145-146	
		Rys. Nr. 1 dla schowka „Limetiere”	147	
		Opis schowka „Limetiere”	148-150	
		Opis schowka „Hiver”	151-156	
		Opis sygnatorki „Hiver”	157	
		Rys. Nr. 2 dla schowka „Hiver”	158	
		Projektce cathodowej „Equan. 22. skaly, K”	159-162	
		Opis miejsca w zakop. radiostacji	163-165	
		Opis miejsca dla sygn. „querite i. „dierge”	166-169	
		Opis m. dla sygnatorki „Muri” i „Marche”	170-172	
		Opis schowka „Golf”	173	
		Zwi. do opisu schowka Golf Nr. 3, 4	174-175	
		Opis sygnatorki „Observatoire”	176-178	
		Opis sygnatorki „Tram”	179-181	
		Opis sygnatorki dla schowka „Elles”	182	
		Opis schowka „Elles”	185-186	
		Opis schowka „Champ”	187	
		Opis sygnatorki „Terre”	188	
		Rysunek dla sygn. „Rere” i schowka „Champ”	189-190	
		Opis sygnatorki „Tableau”	191-192	
		Opis schowka „Muri”	193-194	
		Opis sygnatorki „des Nouvelles”	195-196	
		Opis sygnatorki „Telephone”	197-198	
		Opis sygnatorki „Pont”	199-202	
		Opis schowka „Grille”	203-204	
		Opis schowka „Electro”	205-206	
		Opis sygnatorki „Communication”	207-208	
		Opis sygnatorki „Antenne”	209-210	
		Opis schowka „Haie”	211-212	
		Opis sygnatorki „Lumiere de nuit”	213-214	
		Opis sygnatorki „Affiche”	215-216	
		Opis sygnatorki „Gorasso”	217-219	
		Opis sygnatorki „Santon Plus”	220-221	
		Opis schowka „Plafond”	222-224	

Een bladzijde uit de index van het dossier over de geheime brievenbus in het Brusselse cafétoilet, met nog tientallen van zulke verbergplaatsen. Bron : IPN BU 2602/4999.

een aankomende ontmoeting te laten weten, de codewoorden, enz. In totaal beschikte de militaire *rezydentura* in Brussel over tientallen van deze plaatsen en codes, die allemaal een kryptonium hadden. Zij lijkt dus beter georganiseerd dan de civiele, in wiens archieven ik dergelijke dossiers niet gevonden heb. Zij werkte ook accurater, al kwam ik hier en daar toch weer een spelfoutje tegen dat verwarring kon zaaien. Zo wordt *sygnalówka* "Pont" gelokaliseerd aan de Boulevard du Louvain in Brussel.⁸⁴ Iemand die de stad niet kent, zou al snel op de Chaussée de Louvain kunnen belanden (in plaats van de bedoelde Boulevard du Souverain).

Sommige van deze dossiers bevatten ook gegevens over de personeelsbezetting van de militaire inlichtingendienst in Brussel. Zij tonen dat er sinds de jaren zestig telkens vier à vijf militaire inlichtingsofficieren in België werkten, de meesten onder een diplomatieke cover, en dat er onder hen een regelmatig verloop was. In de jaren zestig waren naast de hierboven al vermelde kolonel Ostaszewicz ("Picard" of "Prus") zeker ook majoor Chudziński ("Franek"), onderkolonel Gradzik ("Jurand"), majoor H. Kozłowski ("Herald") en majoor Z[enon] Kozłowski ("Gonzales") aan de *rezydentura* verbonden. Op het einde van dat decennium en in de jaren zeventig was hun werk overgenomen door onder meer onderkolonel Kwiatkowski ("Fabio"), majoor Kubiak ("Ptak"), onderkolonel Paczocha ("Parnas"), onderkolonel Mazurek ("Barcz") en onderkolonel Urbanik ("Maciek").⁸⁵ In 1989 bestond *rezydentura* "Gryf" uit vier inlichtingsofficieren: de resident onderkolonel Frankowski ("Rodin") gebruikte de dekmantel van militair attaché, onderkolonel Przeszlowski ("Radek") was zijn vice-attaché, majoor Czarkowski ("Mara") de tweede secretaris van de ambassade en luitenant Walarowski ("Vik") werkte in het bedrijf FLT et Métaux. Zij hadden vijf medewerkers: "Demir"

en "Sad" waren verbonden aan het Bureau van de raadsman voor de handel, "Lotos" en "Kos" aan de vertegenwoordiging in Brussel van de vliegmaatschappij LOT en "Boy" werkte bij het bedrijf Beldal. De *rezydentura* gebruikte of onderzocht in 1989 minstens negentien niet-persoonlijke en drie persoonlijke bronnen.⁸⁶

IV. Besluit

De hierboven reeds vermelde Jerzy Łukaszewski, de rector van het Europacollege die in *Spioneren voor het communisme* wordt besproken, overleed in 2020, maar publiceerde twee jaar voordien zijn memoires. Hij schrijft daar letterlijk dat "de functie [van rector] door Warschau als veel belangrijker gezien werd dan ze in werkelijkheid was" en noemt de details in zijn dossiers "absurditeiten die tonen welke grote voorzichtigheid vereist is bij het raadplegen van de collecties van de SB. Ik heb nooit persoonlijk of schriftelijk contact gehad met een woordvoerder van president Kennedy [zoals in zijn dossier wordt gesuggereerd]".⁸⁷

Zijn uitspraak is helemaal in lijn met de conclusies van *Spioneren voor het communisme*. Dit artikel bevestigt die opnieuw. Het bespreekt een tiental nieuwe individuele dossiers van informatiecontacten en geheim agenten van de Poolse inlichtingendiensten in België, een aantal algemenere dossiers over operaties en de *rezydentura*, en de recente bevindingen van Poolse historici. Het bevestigt dat er in de Koude Oorlog bijna permanent vijf tot tien Poolse inlichtingsofficieren actief waren in België, haast allemaal onder de dekmantel van een diplomatieke functie. Zij bouwden een netwerk van tientallen agenten uit die uiteenlopende inlichtingen aanleverden en daarvoor regelmatig een positieve beoordeling kregen. Toch mogen we hun impact niet overschatten. De centrale in Warschau zag zelf dat de meerderheid van de ge-

84. IPN BU 2602/4999, 112-113.

85. IPN BU 2602/23369 & IPN BU 2602/28256.

86. IPN BU 2602/27992, 26, 104 & 15. Over Walarowski, ook in de jaren negentig, zie SŁAWOMIR CENCKIEWICZ, *Długie ramię Moskwy*, 362.

87. JERZY ŁUKASZEWSKI, *Iść, jak prowadzi busola. W europejskim kręgu nauki i dyplomacji. Wspomnienia*, Kraków, 2018, 316 & 318.

vens maar een beperkte waarde had en onbruikbaar was.

Het blijft een open vraag in welke mate zulke conclusies kunnen geëxtrapoleerd worden naar andere inlichtingendiensten. De archieven van de Belgische staatsveiligheid blijven gesloten voor wat betreft de Koude Oorlog. Dat is jammer, niet alleen omdat het interessant zou zijn om te checken wat de Belgen dachten en wisten over de Polen, maar ook omdat sommige medewerkers van de Poolse veiligheidsdiensten mogelijk dubbelagenten waren. Bovendien is er in de buurlanden wel al onderzoek mogelijk, en leidt dat tot heel andere conclusies. Cees Wiebes en Przemysław Gasztold tonen dat de BVD heel goed op de hoogte was van de identiteit en de activiteiten van Poolse spionnen in Nederland.

Anderzijds herinnert dit artikel opnieuw aan het delicate karakter van onderzoek in recente archieven van inlichtingendiensten. Je volgt als historicus mee via afluisterapparatuur en onder-

schepte brieven, maar je kan geen weerwoord vragen van de betrokken personen, die intussen overleden zijn of op hun oude dag misschien best niet gestoord worden met zo'n verleden. Ook Łukaszewski wees daarop. Hij was gecontacteerd door de Vlaamse journalist Kristof Clerix, die hem een kopie van zijn dossier op het IPN bezorgde en hem interviewde.⁸⁸ Later noteerde Łukaszewski in zijn memoires: "het was een schending van de privacy dat een buitenlandse journalist zonder mijn medeweten en toestemming toegang is verleend tot akten van de SB die over mij gaan. [...] De toegang zou gereserveerd moeten worden voor slachtoffers van het communisme, voor gerechtelijke organen die onderzoek doen naar misdaden tegen de Poolse natie en voor authentieke historici die de geschiedenis van de Poolse volksrepubliek bestuderen." Łukaszewski komt daar nog elders in zijn memoires op terug: "de aanraking met de wereld van spionage was een van de meest droeve ervaringen uit mijn leven."⁸⁹ We mogen dat aspect van de intelligence tijdens de Koude Oorlog niet vergeten.

Idesbald Goddeeris is gewoon hoogleraar aan de KU Leuven en hoofd van de onderzoeksgroep Geschiedenis van Moderniteit en Samenleving. Hij bestudeert verschillende aspecten van de naoorlogse periode, zoals postkoloniale debatten en Oost-West en Noord-Zuid relaties. Hij was co-editor van Koloniaal Congo. Een geschiedenis in vragen (2020; ook gepubliceerd in het Frans en Engels) en auteur van Missionarissen. Geschiedenis, herinnering, dekolonisering (2021).

88. KRISTOF CLERIX, *Spionage: doelwit Brussel*, Antwerpen, 2013.

89. JERZY ŁUKASZEWSKI, *Iść, jak prowadzi busola*, 308 & 319.